

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, <i>Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456</i>	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne’s seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia’s Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Lucica IORGA*
Lucian LEUȘTEAN**

Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal *in absentia* (un document și câteva considerații)

Abstract: It is not our aim to settle the historiographical dispute regarding the causes that led to the ideological radicalization of the Ceaușescu regime through the adoption of the July 1971 Theses, but rather to bring to light a little-known element in Romanian historiography: the transcript of the meeting of the leaders of the communist bloc, without Romanian participation, held in Crimea and chaired by the General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union, Leonid Brezhnev, on August 2, 1971, just five weeks after Nicolae Ceaușescu's return from his Asian tour in China, North Korea, Vietnam and Mongolia. Additionally, we also offer some opinions on related topics (Ceaușescu's visit to China, the Brezhnev Doctrine, Ceaușescu's intentions, relations within the socialist bloc) from the British Foreign and Commonwealth Office. They can provide better context, as they come from a party not directly involved in those relations, but sufficiently well-informed to make substantial assertions.

Keywords: Nicolae Ceaușescu; Doctrina Brejnev; lagărul socialist; Ialta; Tratatul de la Varșovia.

După o deplasare spectaculoasă în Asia, între 31 mai și 25 iunie 1971, când a vizitat China comunistă, Coreea de Nord, Vietnamul și Mongolia, liderul comunist român, Nicolae Ceaușescu, revine în țară și declanșează, prin Tezele din iulie 1971, un proces de „radicalizare deschisă” a regimului său, cum l-a numit profesorul Traian Sandu, o urmare a etapei de „radicalizare mascată” din perioada martie 1970 – iulie 1971¹. Există o oarecare dezbatere istoriografică în privința cauzelor care au dus la acest proces. În timp ce unii autori pun accentul pe faptul că revenirea la o anumită ortodoxie ideologică s-ar fi datorat temerilor privitoare la o eventuală acțiune sovietică în sensul intervenționist, în spiritul Doctrinei Brejnev, a

* Cercetător independent, doctor în Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; lucia.zavalisca@gmail.com.

** Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; lucianleustean67@gmail.com.

¹ Traian Sandu, *Ceaușescu, dictatorul ambiguu*, traducere de Simona Modreanu, Chișinău, Editura Cartier istoric, 2025, p. 217-260.

suveranității limitate², alții consideră că amenințările sovietice și exemplul asiatic n-au avut decât o contribuție secundară la un proces pe care dictatorul român îl lansase de ceva timp și era în dinamica internă a regimului³. Există și un istoric care acordă o pondere egală între factorii externi și cei interni în privința schimbării politicii regimului Ceaușescu⁴.

Nu este scopul nostru să tranșăm această dispută istoriografică, ci doar ne propunem să aducem în discuție un element puțin cunoscut în istoriografia română⁵: stenograma întâlnirii liderilor din blocul comunist, fără participare românească, reunită în Crimeea și condusă de secretarul general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Leonid Brejnev, în 2 august 1971, la doar cinci săptămâni de la revenirea lui Nicolae Ceaușescu din turneul său asiatic⁶. În subsidiar, oferim și câteva opinii despre aceste teme conexe (vizita lui Ceaușescu în China, Doctrina Brejnev, intențiile lui Ceaușescu, relațiile din cadrul blocului socialist) provenite din cadrul Ministerului de Externe britanic, *Foreign and Commonwealth Office*. Ele pot oferi o mai bună contextualizare, câtă vreme provin de la o parte neimplicată direct în acele relații, dar suficient de bine informată ca să-și permită aserțiuni substanțiale.

Turneul asiatic al lui Ceaușescu a venit într-un moment când statul român își extindea relațiile comerciale și tocmai încheiase acorduri importante de comerț și credit cu Republica Populară Chineză. Un împrumut major de la chinezi fusese negociat în noiembrie 1970, iar trei protocoale fuseseră semnate în martie 1971, inclusiv privitoare la construcția și dotarea unor fabrici. În februarie 1971 fuseseră semnate la București trei acorduri prin care România se angaja să furnizeze Chinei produse petroliere, țevi, aluminiu și alte bunuri.

Din perspectivă sovietică, vizita în China a lui Ceaușescu nu putea fi bine primită, mai ales din perspectiva faptului că scotea în evidență hotărârea României de a urma un curs relativ independent al politicii externe. Nu puteau fi lansate însă

² Vasile Buga și Florin Constantiniu în Ana-Maria Cătănuș (dir.), *Sfârșitul perioadei liberale a regimului Ceaușescu: minirevoluția din 1971*, București, Academia Română, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005, p. 13-24; Mioara Anton, *Introducere*, în vol. Ministerul Afacerilor Externe, Institutul Diplomatic Român, *Documente diplomatice române*, seria a III-a, *România și Tratatul de la Varșovia. Conferințele miniștrilor Afacerilor Externe și ale adjuncților lor (1966-1991)*, volum de Mioara Anton, București, Editura Alpha MDN, 2009, p. XXIII.

³ T. Sandu, *op. cit.*, p. 248; Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu, 1965-1989, Geniul Carpaților*, ed. a II-a, trad. de Vasile Moga, Iași, Editura Polirom, 2016, p. 184-189.

⁴ Cezar Stanciu, *Nicolae Ceaușescu și mișcarea comunistă internațională (1967-1976)*, ed. a II-a, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2020, p. 315-316.

⁵ Unele informații despre ce s-a discutat la Ialta, la 2 august 1971, apar în Larry L. Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prieteni...*, *Războiul clandestin al Blocului sovietic cu România*, trad. de Camelia Diaconescu, București, Editura Rao, 2011, p. 541-544.

⁶ Documentul provine din Arhiva de Stat Rusă de Istorie Contemporană (Rossiiskii Gosudarstvennii Arhiv Noveișei Istorii – RGANI); alte două documente despre aceeași reuniune provin din arhivele poloneze și cele germane și pot fi consultate în arhiva digitală a Parallel History Project on Cooperative Security (PHP), <https://phpisn.ethz.ch/loryl.ethz.ch/collections/colltopicbb86.html?lng=en&id=16037> [14.10.2025]; textul polonez are 17 pagini, iar cel german, 44 de pagini, însă cel sovietic/rusesc este cel mai complet, însumând 124 de pagini.

acuzatii publice deschise, mai ales că și liderii sovietici susțineau atât relații comerciale cu Japonia, Canada și chiar cu Statele Unite, iar Leonid Brejnev anunțase la al XXIV-lea Congres al P.C.U.S. că Uniunea Sovietică era doritoare să-și normalizeze relațiile cu China în interesul frontului unit antiimperialist⁷.

Nicolae Ceaușescu părea să-și fi atins apogeul carierei. Partidul său celebrase, la început de mai 1971, 50 de ani de existență, iar „cel mai iubit fiu al său” fusese omagiat ca „Erou al Republicii Socialiste România” și primise ordinul „Victoria Socialismului”. Erau niște distincții care tocmai fusese stabilite de către Consiliul de Stat, condus de însuși Ceaușescu. Acesta din urmă nu era la prima sa vizită în China, ci mai fusese în martie 1964 ca membru în delegația de partid și de stat condusă pe atunci de Ion Gheorghe Maurer.

Deși membră a Pactului de la Varșovia, România și-a păstrat controlul absolut asupra forțelor armate. Românii „refuzaseră”⁸ să ia parte la invadarea Cehoslovaciei, acțiune pe care Ceaușescu o condamnase public în august 1968, în momentul său de glorie⁹. Liderul român și-a reafirmat poziția și la Congresul XXIV al P.C.U.S.: „Partidul nostru se pronunță împotriva interferenței în afacerile interne ale altor partide...”. Insistența românească în direcția „independenței” a transformat țara într-un membru necorespunzător al Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER), iar la a XXIV-a sesiune a Consiliului România a refuzat să se alăture propunerii privitoare la o bancă de investiții, contestând ideea ca la votul privind creditele să fie necesară o majoritate, și nu unanimitatea. Acordul referitor la Banca Internațională de Investiții s-a semnat la Moscova, la 10 iulie 1970, dar delegatul român a refuzat să-l semneze. Totuși România s-a alăturat băncii la începutul lui 1971.

Din aceeași perspectivă, la 8-9 iunie 1971, la o conferință pe teme economice de la Praga, menită să accentueze integrarea în tabăra socialistă, specialiștii sovietici, est-germani și cehi au pus o mare presiune asupra delegaților români pentru a-i convinge să accepte forme mai substanțiale de integrare. Însă românii s-au apărat cu iscusință și au refuzat să accepte orice definiție a integrării care ar fi presupus dezvoltarea țărilor din cadrul C.A.E.R. în concordanță cu un plan uniform și centralizat, care să nu fie validat de fiecare stat¹⁰.

Conducerea română se deschisese în anii de după 1968 și în relația cu Occidentul, cel mai important moment fiind vizita președintelui american Richard Nixon la București, din august 1969, o adevărată „lovitură de imagine” pentru Ceaușescu, o încercare a liderului de la București de a obține eventuale avantaje economice, dar mai ales de a identifica opțiunile cele mai prielnice pentru a

⁷ The National Archives, Foreign and Commonwealth Office – TNA, FCO 95/2122, f. 1.

⁸ E un fel de a spune, pentru că, în realitate, n-au fost invitați la acțiunea „frățească”.

⁹ Însă în martie 1971, ruptura militară completă din cadrul Pactului de la Varșovia nu mai era valabilă, dovadă manevrele militare comune din 20-26 martie, de la Neptun (TNA, FCO 28/1236, nepaginat).

¹⁰ TNA, FCO 28/1221, ff. 1-13.

intermedia o apropiere americană de China comunistă.¹¹ Iar în 1970, Ceaușescu a vizitat Franța, la invitația lui Georges Pompidou, președintele francez¹².

În perioada 1970-1971, în timp ce negocia cu chinezii, Ceaușescu s-a ferit să-i provoace și să-i irite pe sovietici și pe ceilalți membri ai CAER, jucând cartea neutralității în conflictul sino-sovietic. Chinezii nu erau însă la fel de precauți. Spre exemplu, la un banchet în onoarea delegației conduse de Gogu Rădulescu, ce a vizitat China în noiembrie 1970, Li Hsien-nien, adjunctul primului-ministru, s-a exprimat, cu aluzie neîndoielnică la Uniunea Sovietică, în sensul că: „sub conducerea Partidului Comunist Român, ei românii s-au opus serios intervenției externe, controlului și agresiunii, au apărut cu fermitate independența națională și suveranitatea de stat și au obținut victorii excepționale”. Chinezii au recompensat atitudinea „neutră” a României în privința conflictului lor cu sovieticii atunci când, după inundațiile devastatoare cauzate de Dunăre în 1970, au trimis cele mai multe ajutoare. Rușii au trimis printre cele mai puține.

Existau zvonuri că se pregătea o ședință a Pactului de la Varșovia în cadrul căreia urma să fie discutată „atitudinea României”¹³. La 3 august 1971, ambasada Marii Britanii la București a trimis o telegramă în care se preciza faptul că, întrebat fiind despre o reuniune a liderilor socialiști din Crimeea, ministrul adjunct de Externe, Nicolae Ecobescu, a refuzat să comenteze lipsa lui Nicolae Ceaușescu, aflat pe litoralul românesc, exprimând doar opinia că ceilalți conducători comuniști erau doar în vacanță pe litoralul sovietic al Mării Negre. Concluzia ambasadorului britanic era aceea că Ceaușescu nu a refuzat invitația, ci, pur și simplu, nu a fost invitat, ceea ce reprezenta o lovitură severă pentru România¹⁴.

Ce s-a întâmplat, de fapt, la Ialta, la 2 august 1971, aflăm din stenograma discuțiilor de acolo, aflată în Arhiva de Stat Rusă de Istorie Contemporană. A fost o reuniune a câtorva lideri comuniști, pe malul Mării Negre, sosiți acolo la invitația lui Leonid Ilici Brejnev, secretarul general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, invitație lansată încă din decembrie 1970. Veniseră la odihnă Todor Jivkov din Bulgaria, János Kádár din Ungaria, Edward Gierek din Polonia, Gustáv Husák din Cehoslovacia, Iumjaaghiin Tsedenbal din Mongolia și Erich Honecker, proaspătul, din mai 1971, prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Unității Socialiste din R.D.G.

A fost o întâlnire tipică de „demascare” a dușmanilor din interiorul lagărului socialist, în primul rând a chinezului Mao Zedong și a românului Nicolae Ceaușescu. Gazda reuniunii, Brejnev, a deschis discuția cu un expozeu al situației derivate din încercările liderului american Richard Nixon de a se apropia de cele

¹¹ Gabriel Stelian Manea, *O lovitură de imagine pentru Nicolae Ceaușescu. Vizita președintelui Richard Nixon la București, 2-3 august 1969*, în *SMIC*, s.n., vol. X (2011), p. 170-183.

¹² Paul Grecu, *Vizita președintelui României în Franța (15-17 iunie 1970)*, în vol. *România, supraviețuire și afirmare prin diplomatie în anii Războiului Rece, Comunicări, articole, studii*, vol. 3, coord. Nicolae Ecobescu, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, p. 442-462.

¹³ TNA, FCO 28/1216, f. 35.

¹⁴ Ibidem, f. 36.

două principalele puteri comuniste, U.R.S.S. și China, pe care dorea să le viziteze înainte de alegerile prezidențiale americane care urmau să se desfășoare în noiembrie 1972. Opinia lui Brejnev era defavorabilă unei întâlniri cu președintele american, pe care o considera avantajoasă doar pentru Nixon, din perspectiva apropiatei campanii electorale. Însă recentul anunț al unei vizite americane la nivel înalt în China îi obliga pe sovietici să reconsidere întâlnirea sovieto-americană. În consecință, Brejnev i-a informat pe emulii săi din cadrul lagărului socialist că se va întâlni cu Nixon, dar numai după vizita acestuia în China, adică probabil prin aprilie-mai 1972, pentru a se putea poziționa față de „nerușinarea și lipsa de scrupule a lui Mao”¹⁵.

Merită remarcat faptul că liderul sovietic percepea pericolul chinez cel puțin la fel de important, dacă nu chiar mai important, decât cel american. Brejnev și-a anunțat comilitonii că el va merge în Vietnam, ca să trimită un semnal adecvat atât americanilor, cât și chinezilor. Le-a mai spus conducătorilor comuniști că regreta amabilitatea cu care i-a tratat pe chinezi, iar ei „ne-au împroșcat cu noroi”. „E corect să tăcem în continuare?”, se întreba retoric Brejnev. Propunea să nu li se răspundă chinezilor cu propagandă, ci cu lucrări și broșuri „științifice”, de analiză politică, filosofică, economică, care să demaște greșelile și ipocrizia chinezești.

Apoi alocuțiunea lui Brejnev s-a concentrat pe recenta vizită a unei delegații românești, condusă de Nicolae Ceaușescu, în China, Coreea de Nord, Vietnam și Mongolia, deplângându-se de la început faptul că românii nu au susținut cauza internaționalismului proletar. Suntem bine informați, spunea Brejnev, despre comportamentul lui Ceaușescu și al delegației române. Se pare că una din sursele conducerii sovietice era chiar ambasadorul R.S.R. la Beijing, Aurel Duma, care îl informa pe omologul său sovietic despre acțiunile lui Ceaușescu. „Insolența românilor a atins cote maxime”, spunea Brejnev, care sublinia că românii „nu au apărat acolo interesele comunității noastre”, acționând doar „în mod josnic”.

Liderul sovietic a precizat că la revenirea delegației române în Europa, printr-o escală la Moscova, el nu a dorit să-l întâmpine pe Ceaușescu, ci i-a trimis la aeroport pe locotenenții săi Alexei Kosâghin, Mihail Suslov și Konstantin Rusakov, care aveau sarcina să-i transmită rebelului român un adevăr „critic”¹⁶. Reproșul principal care i se aducea lui Ceaușescu era acela că nu îi contrazisese deloc pe chinezi, că nu a luptat pentru unitatea socialistă. Sovieticii mai erau nemulțumiți de faptul că Mao îl lăudase pe Ceaușescu „pentru că riposta la presiunea din exterior”. De cine erau amenințați românii, care aveau doar vecini socialiști, se întreba Brejnev. Tăcerea românească în fața alegațiilor chinezești reprezenta, în ochii Moscovei, un acord tacit. În plus, pe sovietici îi irita profund

¹⁵ Pentru toate citatele din descrierea reuniunii de la Ialta, vezi *infra*.

¹⁶ Versiunea românească a discuției din cadrul escalăi de pe aeroportul moscovit poate fi găsită în ANIC, CC al PCR/Cancelarie, dos. nr. 72/1971, ff. 10-58 (Proces verbal al discuției Comitetului Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 25 iunie 1971).

punerea pe cele două talere ale balanței a Statelor Unite și a Uniunii Sovietice, considerate astfel la fel de hegemonice.

La finalul intervenției lui Brejnev, acesta a propus fundamentul comunicatului comun de la finalul reuniunii, care trebuia să sublinieze faptul că avuseseră loc doar întâlniri bilaterale între gazde și oaspeți, ca și între oaspeți, iar împreună au fost doar atunci când li s-a făcut o prezentare de tehnică militară. După ce șeful a dat tonul muzicii, i-a lăsat pe subalterni să se desfășoare. Întâi a lătrat dulăul, iar apoi au chițcăit căteii.

Primul s-a pronunțat Todor Jivkov, care a deplâns alcătuirea Axei București-Belgrad-Tirana, susținută de chinezi, combinație care urma să realizeze un pact regional, balcanic, menit să izoleze Bulgaria. Această intenție era însă iluzorie, spunea liderul bulgar, pentru că așezarea geografică a Bulgariei, în mijlocul Peninsulei Balcanice, făcea imposibilă controlarea regiunii fără participare bulgară. Mai spunea Jivkov că Mao este imprevizibil și periculos, iar el și Ceaușescu, potrivit occidentalilor, ar fi schizofrenici: „nu știu dacă așa este, dar acțiunile lor indică faptul că ar fi schizofrenici”. În continuare, comenta liderul bulgar, „Ceaușescu joacă un rol negativ în tabăra comunistă”. Noroc că România era înconjurată de state care puteau să o influențeze. Jivkov propunea ca Ceaușescu să fie chemat și să i se spună „pe șleau” anumite lucruri: „Nu e vorba că îl vom amenința, pur și simplu să-i comunicăm că nu tolerăm aceste acțiuni”. El va înțelege că suntem uniți.

A urmat intervenția lui János Kádár, care se întreba retoric: „Ce e nou la chinezi?”. Era doar faptul că deschiseseră porțile diplomației, îl primiseră pe Ceaușescu, pe ministrul iugoslav de Externe și anunțaseră vizita lui Nixon. Concluzia lui Kádár era aceea că americanii și chinezii sunt în impas, dar pericolul era reprezentat de Ceaușescu, românii fiind „dezertori, trădători”, exact ca atunci când stabiliseră relații diplomatice cu Republica Federală Germania, în 1967, „dar acum e mai important și mai grav”. Mai spunea Kádár, fie că ne place sau nu, Ceaușescu există, iar politica lui este una naționalistă și e practic imposibil să fie calificată drept internaționalistă și marxistă. La final, propune și el o întâlnire de aducerea a lui Ceaușescu la calea dreaptă, reuniune care să se desfășoare poate la București, dar mai bine la Moscova, Sofia sau Varna. Aici a intervenit Brejnev care a spus că „îl vom prelucra pe Ceaușescu” la următorul Comitet Politic Consultativ al Organizației Tratatului de la Varșovia și a propus ca întâlnirea să se desfășoare la Praga: „Este locul care i se potrivește lui Ceaușescu cel mai bine”, în răsetele asistenței. Kádár a încheiat subliniind că axa Beijing-București-Belgrad-Tirana e împotriva U.R.S.S., a Tratatului de la Varșovia și a C.A.E.R.: „Trebuie să intervenim în această linie și să călcăm în picioare tot ce putem”.

Liderul comuniștilor polonezi, Edward Gierek, a intervenit și el pentru a propune contacte extinse cu Partidul Comunist Român, nu numai cu Ceaușescu, pentru a se pune presiune pe secretarul general dinspre partid. Ideea lui Gierek era aceea de a se identifica oameni din cadrul P.C.R. pe care mișcarea comunistă internațională să se bazeze „în orice eventualitate”.

Și proaspătul conducător al comuniștilor est-germani, Erich Honecker, s-a declarat în totalitate de acord cu cele susținute de Brejnev și a accentuat faptul că, alăturându-se Chinei, și unele țări „cu democrație populară” „duc o politică antimarxistă”.

A urmat liderul cehoslovac Gustáv Husák, care a precizat că „discutând cu Ceaușescu, am avut impresia că vorbesc cu un surd”. Husák s-a plâns că lumea își puneă întrebarea dacă cei din România mai erau comuniști, pentru că exista o stare de incertitudine: „De ce parte a baricadei sunt, cu noi sau împotriva noastră?” Va trebui să lămurim această neclaritate, concluziona conducătorul cehoslovac.

Și-a exprimat părerile și șeful comuniștilor din Mongolia, Iumjaaghiin Tsedenbal, care a reluat teoria Axei Beijing-București-Belgrad-Tirana, spunând că Ceaușescu „coace” o coaliție cu Albania, iar la baza politicii sale stăteau naționalismul și anti-sovietismul. Apoi a descris ceea ce se întâmplase la vizita delegației românești în Mongolia, când avuseseră loc tensiuni semnificative, atât în privința comunicatului comun, cât și în privința discursurilor pe care liderii din România și Mongolia urmau să le susțină în fața unei adunări de 200.000 de oameni. Spre exemplu, mongolii doreau să facă referiri la U.R.S.S., dar românii n-au fost de acord, propunând referiri la U.R.S.S. și China, cu care mongolii nu erau de acord. S-au limitat, în cele urmă, să se refere la comunism în general.

Când au făcut schimb de discursuri înainte de susținerea lor la imensul miting pregătit, Ceaușescu a cerut tăierea a trei fragmente din discursul lui Tsedenbal. Mongolul voia să critice politica naționalistă și șovină a Chinei, dar Ceaușescu a apărat China. Gazda dorea să critice China schismatică și subversivă, dar oaspetele român a luat apărarea Chinei. Când Tsedenbal a accentuat dorința chineză de a rupe Mongolia de U.R.S.S., Ceaușescu a spus: „Nu am observat așa ceva” și i-a îndemnat pe mongoli să viziteze China, nu să preia din părerile altora despre China. Iar când conducătorul mongol a vrut să se refere la tema „ajutorului frățesc pentru poporul Cehoslovaciei”, Ceaușescu a răbufnit: „Aceasta a fost o intervenție”. Concluzia mongolului a fost aceea că Ceaușescu a avut un comportament arogant și că nu s-au înțeles în privința discursurilor, ceea ce i-a obligat să comunice celor 200.000 de participanți la miting doar saluturi și urări de bine mutuale. În final, Tsedenbal s-a declarat de acord cu propunerile lui Brejnev, Jivkov și Gierек.

Încheierea i-a aparținut, evident, lui Leonid Brejnev, care a scos în evidență faptul că „chinezii au pus stăpânire pe ei (adică pe români) din punct de vedere ideologic”. Însă liderul sovietic nu propunea „să scoatem din ecuație România”¹⁷, ci ca Uniunea Sovietică și aliații ei fideli să utilizeze pârgii economice împotriva României și să se facă presiuni asupra lui Ceaușescu: „Noi deja cunoaștem că e în

¹⁷ O analiză sintetică a relațiilor dintre Brejnev și Ceaușescu sublinia faptul că ambii lideri au făcut eforturi evidente pentru a nu se ajunge la o ruptură, din motive diferite, chiar dacă aveau viziuni diferite asupra problemelor internaționale (vezi Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit, Relațiile româno-sovietice, 1965-1989*, București, INST, 2013, p. 208-209; Simion Gheorghiu, *Relațiile româno-sovietice în perioada „stagnării”: controverse istoriografice*, în *SMIC*, s.n., XX (2021), p. 168-169.

natura lui Ceaușescu de fi mare erou până în momentul în care lucrurile iau o întorsătură mai gravă și e nevoit să bată în retragere. [...] Duce o politică josnică, adică aceea de a înainta ceva în speranța că poate va trece, iar eu vă voi demonstra cine sunt eu. Iar când începi să pui presiune, lașitatea iese la suprafață.” Iar concluzia lui Brejnev era apoteotică: „În România există comuniști de bună credință, așa cum a menționat și tovarășul Gierek. Există comuniști buni și trebuie să ne folosim de ei pe măsura posibilităților. [...] E de la sine înțeles că angajații ambasadei pot stabili contacte cu anumiți comuniști. Noi le avem deja. La ambasada noastră vin într-o manieră prudentă comuniștii români și ne relatează. Poate că voi, la rândul vostru, aveți asemenea posibilități. Iată de ce și această variantă poate fi acceptabilă”.

Drept concluzii, se poate observa, în primul rând, că „lagărul socialist” avea niște conducători rudimentari, care mânuiau un vocabular simplist și aveau acces la un instrumentar emoțional frust. Ascultau toți de Brejnev și reacționau prompt la indicațiile sale prețioase. Liderul sovietic dădea tonul și trăgea concluziile. În al doilea rând, ceea ce s-a întâmplat la Ialta, la 2 august 1971, a fost o ilustrare a Doctrinei Brejnev, a suveranității limitate, în toată splendoarea ei. Diplomați occidentali remarcaseră încă din aprilie 1971, după Congresul P.C.U.S., că Brejnev evitase să menționeze atât suveranitatea, cât și independența ca fiind atribute ale statelor socialiste¹⁸. Deveniseră foarte clare cele două obiective sovietice, transferate ca ținte ale Pactului de la Varșovia din perspectiva conferinței pentru securitate europeană care se prefigura pe relația Est-Vest: recunoașterea de către lumea apuseană a frontierelor din acel moment, în special cele ale R.D.G. și ale teritoriilor obținute de U.R.S.S. ca urmare a celui de-Al Doilea Război Mondial, precum și acceptarea *status-quo*-ului politic în Europa Centrală și Răsăriteană, adică a sferei sovietice de influență în acea regiune¹⁹.

Discursul inaugural al lui Leonid Brejnev la Congresul P.C.U.S. conținea referiri extinse la criza cehoslovacă din 1968, care era descrisă ca o tentativă a imperialismului și a complicității săi nu numai de a răsturna sistemul socialist cehoslovac, ci și de a lovi întregul sistem socialist din Europa, un prim pas spre un asalt împotriva comunismului pe plan mondial. De aceea, intervenția „frățească” era obligatorie din perspectiva datoriei de clasă, a loialității față de internaționalismul socialist și pentru apărarea intereselor statelor socialiste și a viitorului socialismului în Europa. În condițiile extraordinare create de „imperialiști și contrarevoluționari”, asistența internaționalistă era decisivă: „viața ne-a oferit încă o dată dovezi convingătoare conform cărora unitatea frățească a țărilor socialiste este cea mai solidă barieră împotriva forțelor care încearcă să atace, să slăbească, lagărul socialist, să submineze și să invalideze câștigurile oamenilor muncii socialiști. Popoarele din țările socialiste au demonstrat cu claritate întregii

¹⁸ TNA, FCO 28/1220, nepaginat.

¹⁹ Ibidem.

lumi că nu vor renunța la câștigurile revoluționare și că frontierele comunității socialiste sunt inviolabile și de neschimbat”²⁰.

Fără să fie o doctrină formulată coerent și explicit, erau totuși relativ clare intențiile conducerii sovietice. Însă Brejnev respingea ideea explicită a „suveranității limitate”, iar multe partide socialiste contestau chiar conceptul de suveranitate, considerându-l unul de sorginte burgheză²¹. Concluzia unui raport britanic din septembrie 1971 era ironică: „dacă rușii încearcă să se eschiveze de la Doctrina Brejnev, nu este în interesul nostru să-i împiedicăm în vreun fel”²².

Interesant mai este de remarcat faptul că în pofida tensiunii evidente dintre conducerea sovietică și cea română din vara anului 1971, într-o lucrare scrisă de un analist în politică externă din cadrul Departamentului de Stat al S.U.A., text care analizează apariția, dezvoltarea și decăderea Doctrinei Brejnev, a suveranității limitate, disidența lui Ceaușescu este considerată superficială, fiind demantelată relativ facil: „în timp, o combinație de presiuni intense, politice, economice și militare, l-a convins pe Ceaușescu să accepte constrângerile unei integrări multilaterale atât în C.A.E.R., cât și în Pactul de la Varșovia. Mai mult decât atât, aceste concesii românești au favorizat considerabil coordonarea de către sovietici a relațiilor de bloc”²³.

Mapă specială²⁴

Strict confidențial

Stenograma întâlnirii conducătorilor partidelor comuniste și muncitorești din țările socialiste (fragmente)²⁵

Ialta, 2 august 1971

La întâlnire au participat: T. Jivkov, prim-secretar al C.C. al P.C.B., J. Kádár, secretar al C.C. al P.M.S.U., E. Honecker, prim-secretar al C.C. al P.S.U.G., I. Tsedenbal, prim-secretar al C.C. al P.P.R.M., E. Gierek, prim-secretar al C.C. al P.M.U.P., G. Husák, secretarul general al C.C. al P.C.C., L.I. Brejnev, secretar general al C.C. al P.C.U.S., N.V. Podgornîi, membru al Biroului Politic al C.C. al P.C.U.S., P.E. Șelest, membru al Biroului Politic al C.C. al P.C.U.S., precum și K.F. Katușev, secretar al C.C. al P.C.U.S.,

²⁰ Raportul delegației canadiene la N.A.T.O., din 7 aprilie 1971, în Ibidem.

²¹ TNA, FCO 28/1221, f. 15.

²² Ibidem.

²³ Matthew J. Ouimet, *The Rise and Fall of Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, Chapel Hill and London, The University of North Carolina Press, 2003, p. 84.

²⁴ Rossiiskii Gosudarstvennii Arhiv Noveișei Istorii (Arhiva de Stat Rusă de Istorie Contemporană) RGANI, Fondul nr. 10, inventarul nr. 1, dosarul nr. 450, nepaginat.

²⁵ Documentul de față cuprinde fragmente ale discuției purtate de membrii Tratatului de la Varșovia, cu excepția R.S.R., care nu a fost invitată, la Ialta, la 2 august 1971. Au fost selectat fragmentele care surprind poziția sovieticilor, dar și ale celorlalți participanți, referitoare la vizita conducerii române în mai multe state din Asia în vara anului 1971. Menționăm că, de obicei, stenogramele întocmite de sovietici aveau mai multe variante, sau, cel puțin două, una neredactată, un fel de ciornă, și una finală, redactată. Am preferat să traducem din varianta neredactată, care păstrează într-o măsură mai mare autenticitatea discuțiilor, chiar dacă pe alocuri a fost dificil să redăm sensul afirmațiilor făcute de către participanți, având în vedere prezența greșelilor gramaticale și a inexactităților.

B.N. Ponomarev, secretar al C.C. al P.C.U.S., K.V. Rusakov, membru al C.C. al P.C.U.S., G.Ă. Țukanov, membru al C.C. al P.C.U.S..

L. I. Brejnev. Dragi tovarăși, permiteți-mi ca, în numele Comitetului Central al partidului nostru și al tuturor tovarășilor prezenți aici să vă mulțumesc din inimă că ați acceptat invitația noastră de a veni în Crimeea.

Avem oportunitatea de a face schimb de opinii într-o atmosferă degajată asupra problemelor care ne interesează.

Când, fiind la Berlin²⁶, v-am invitat în Crimeea, m-am referit la faptul că vă veți odihni aici. Atât C.C. al partidului nostru, cât și noi am dorit și dorim și în momentul de față să facem tot posibilul pentru a vă asigura odihnă bună și cu folos.

Dar, cu regret, în această perioadă lucrurile au fost de așa natură încât, până acum, mulți dintre voi nu ați avut parte de odihnă în adevăratul sens al cuvântului.

Mă întorc din nou la propunerea noastră. Poate că acum aveți posibilitatea de a vă revedea planurile, iar noi am fi bucuroși dacă ați rămâne aici, în Crimeea, măcar două-trei săptămâni, ați profita de ocazie pentru a vă odihni, ca să vă întoarceți acasă cu forțe noi.

Confirm din nou înțelegerea noastră, în sensul că nu am elaborat nici un fel de protocol al întâlnirii noastre și nu înaintăm anumite subiecte drept condiție pentru adoptarea anumitor decizii.

Totuși, schimbul de păreri asupra oricăror probleme pe care le vom considera importate și necesare pentru noi va fi de folos și va ajuta în multe cazuri să elaborăm un punct de vedere comun după care să ne conducem în politica și acțiunile noastre. [...]

[...] I-am spus lui Nixon că, în general, noi suntem gata să ne întâlnim cu el, dar nu am specificat niciun termen concret. E bine sau nu aceasta, e dificil de spus. De ce zic așa? Cunoaștem că Nixon face tot posibilul să fie reales în 1972 pentru un nou mandat la Casa Albă²⁷. Lui îi este convenabil să se întâlnească cu noi. Societatea americană va avea o atitudine pozitivă față de această întâlnire. De altfel, noi ne-am străduim să profităm la maxim de dorința lui Nixon de a obține acceptul nostru. Ne-m pus întrebarea – ce ne oferă această întâlnire? Dacă ea nu ne dă nimic, atunci doar vom înrăutăți atmosfera noastră politică generală. Dar, în acest timp, a avut loc un asemenea eveniment de politică externă precum declarația lui Nixon de a întreprinde o vizită în China²⁸. Inițial în jurul acestui fapt a fost mare zarvă, pe toți i-a uluit, i-a uimit. Într-adevăr, acest fapt poate fi apreciat în diverse moduri și noi suntem obligați să analizăm în ansamblu problemele care reies din această situație.

S-a anunțat despre întâlnirea a două lagăre contradictorii și ireconciliabile. Acest șoc, dacă pot să mă exprim așa, s-a potolit, iar zarva apărută în jurul lui a început treptat să scadă în intensitate. Însăși societatea americană pune sub semnul întrebării acest fapt. Ce se va întâmpla? Nici noi nu suntem chiromanți. Este dificil să spunem ce va fi. Un singur lucru este limpede, și anume că ambele părți vor să se răzbune și au o dorință imensă de a pune presiune asupra U.R.S.S..

Totuși pot apărea și mulți factori care vor strica echilibrul. Zhou Enlai a înaintat în prezent o serie de condiții care pot duce la îmbunătățirea relațiilor dintre China și S.U.A..

²⁶ Este vorba despre Consfătuirea Comitetului Politic Consultativ (în continuare: C.P.C.) al statelor-membre ale Tratatului de la Varșovia, care a avut loc la data de 2 decembrie 1970, la Berlin.

²⁷ La 7 noiembrie 1972, Richard Nixon a fost reales în funcția de președinte al S.U.A.

²⁸ Declarația cu privire la intenția de a vizita R.P.C. în decursul anului 1972 a fost făcută de către Richard Nixon la 15 iulie 1971.

Bineînțeles, chiar dacă nu putem cu fermitate să spunem ce formă va avea această întâlnire, putem, totuși, să ne imaginăm ce se poate întâmpla. Pot avea loc anumite cedări în privința Taiwanului. Desigur, Nixon nu va veni și îi va spune pur și simplu lui Mao să ia Taiwanul, că pleacă din Vietnam, că își retrage flota din strâmtoare și cu aceasta problema s-a rezolvat. Cu siguranță că nu poate fi așa. Ceea ce poate însă face Nixon e să înainteze condiții pentru retragerea treptată a armatei S.U.A. din Vietnam într-un anumit termen, să abordeze problema convocării unei noi conferințe cu privire la Indochina, ca să redeschidă din nou problema și să păstreze regimul din Vietnamul de Sud.

Nerușinarea și lipsa de scrupule caracteristice politicii duse de China au ajuns la apogeu. În opinia mea, în prezent, concluziile la care am ajuns în 1969²⁹ referitoare la China și la politica ei își păstrează corectitudinea și exactitatea, fapt de care se va convinge o dată în plus întreaga mișcare comunistă. Chinezii nu țin cont de niciun principiu și nu transmit semnale că ar vrea măcar într-o anumită măsură să se alăture ideilor comune și concluziilor politicii mișcării comuniste, exprimate de noi în 1969. Iar dacă la aceasta mai adăugăm și faptul că în momentul în care în Sudan Nimeiry lichida partidul comunist, l-a spânzurat pe Mahjub – omul care 21 de ani a condus acest partid –, când întreaga mișcare comunistă a protestat, chinezii i-au transmis lui Nimeiry o telegramă de salut călduroasă. Iată, tovarăși, cine sunt comuniștii chinezi și Mao al lor.

Noi, bineînțeles, urmărim, cântărim, am dat instrucțiuni M.A.E., tovarășilor din armată, Comitetului pentru Securitate să analizeze ce va însemna întâlnirea dintre Mao și Nixon. În prezent s-a conturat faptul că ea va avea loc în luna mai sau aprilie a anului viitor. În cadrul Biroului nostru Politic am discutat în prealabil dacă pentru noi e mai convenabil să ne întâlnim cu Nixon până la sau după vizita lui în China. În mod preliminar considerăm că pentru noi e mai oportun să ne întâlnim cu el după vizita lui în China³⁰. Vom vedea cum vor evolua evenimentele.

Pe niciunul dintre noi acest fapt nu ne-a uimit, nu există nici un fel de panică. Vom vedea ce vor face chinezii și americanii. Mai sunt încă opt luni până atunci, răstimp în care se pot face multe manevre. În prezent, prin intermediul lui Kissinger și Rogers, Nixon discută aproape în fiecare zi cu ambasadorul nostru, dă încredințări că ei nu urmăresc scopuri care să aducă prejudicii relațiilor dintre noi. Dar noi știm cu cine avem de-a face. Îi vom comunica un termen [pentru vizită – n.n.] – mai-iunie. Întâlnirea va avea loc numai în cazul în care Nixon va veni la noi.

În Coreea, Vietnam, Indochina, gestul chinezilor a fost primit foarte rău, dureros, ca pe un act de trădare din partea Chinei. În Vietnam a zburat Zhou Enlai, avem confirmarea acestui fapt și de la o parte, și de la cealaltă. Tovarășii vietnamezi ne-au spus despre aceasta, despre faptul că el i-a încredințat pe vietnamezi că aceasta nu e în detrimentul Vietnamului, că ajutorul pentru Vietnam va continua ș.a.m.d. Ce am decis să facem în acest context? Având în vedere că primisem invitație din partea lui Lê Duân ca delegația noastră de partid și de stat să viziteze Vietnamul, le-am transmis vietnamezilor acordul nostru ca în Vietnam să meargă delegația noastră de partid și de stat la nivel înalt.

²⁹ L. I. Brejnev se referă la criticile aduse conducerii chineze în timpul Consfătuirii internaționale a partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova, din 5-17 iunie 1969. Printre altele, liderul sovietic a învinuit R.P.C. că ajută direct sau indirect imperialismul, ceea ce reprezenta o învinuire gravă la adresa unei conduceri comuniste, sau că rupsese de facto legăturile cu internaționalismul proletar, RGANI, Fondul nr. 10, inv. nr. 1, dos. nr. 309, ff. 39-40.

³⁰ Într-adevăr, întâlnirea dintre conducerea sovietică și cea americană a avut loc după vizita președintelui S.U.A. la Beijing, Richard Nixon a vizitat U.R.S.S. la 22 mai 1972.

Tovarășii ne-au răspuns cu amabilitate, ne-au adresat câteva întrebări referitoare la faptul dacă vor fi examinate și probleme referitoare la ajutorul militar. Dar nu am stabilit termenul. Noi credem că asemenea act din partea noastră este corect și, totodată, benefic. În timp ce în văzul tuturor Nixon merge în China, în Vietnam – țara care se află în stare de război [cu S.U.A. – n.n.] – merg comuniștii, merge delegația U.R.S.S.. E limpede că aceasta va fi însoțită de declarații antiamericane importante, de declarații de sprijin al celor șapte puncte ale lor. Cel mai probabil că va trebui să semnăm acolo un acord de livrare a armamentului și de ajutor economic, având în vedere că acest proces are loc anual deja de mai mulți ani. Cert e că semnarea unor acorduri în Vietnam va avea un ecou pozitiv, fapt pe care îl înțeleg și vietnamezii.

[...]

Despre chinezi am putea, pesemne, să vorbim în mod special, deoarece cunoaștem multe lucruri. Pe de-o parte, ei vorbesc despre îmbunătățirea relațiilor la nivel de stat, de parcă noi am avea două politici, una de stat și alta de partid. Noi avem o politică comună, unitară. Ne numesc la nesfârșit imperialiști, restauratori ai capitalismului în Rusia, pe unul dintre noi îl spânzură, pe altul vor să îl îngroape, iar pe al treilea să îl fiarbă. Într-un cuvânt, propaganda și calomniile grosolane continuă.

[...]

Nu putem să nu amintim despre tactica chinezilor. În prezent, ei sunt gata să trimită oricărui stat o telegramă de salut în care să-și exprime amabilități, să spună un cuvânt cald, să-l invite la ei. În acest fel tind să demonstreze că toți se trag spre China, că toți vor să aibă legături cu ei. Cred că noi trebuie să luăm în calcul acest fapt în activitatea noastră. De altfel, probabil, nici noi nu ar trebui să dăm dovadă de delicatețe și politețe față de chinezi. Am ținut un discurs despre relațiile cu China la Alma-Ata, la congres a fost înaintat un program concret al relațiilor dintre noi. Iar ei ne răspund improșcându-ne cu noroi. E corect să tăcem în continuare? Cel mai probabil că nu. Dacă am fi avut de-a face cu o situație normală poate că da și ar fi avut sens să dăm dovadă de o răbdare excesivă. Printre altele, chinezii nu se tem de propaganda superficială, însă le este frică de lucrările capitale. Când este publicată vreo broșură sau un om de știință ține o comunicare în care analizează situația chinezilor, atunci aceștia din urmă devin foarte agitați. Ei au reacționat foarte tăios la o serie de broșuri, lucrări științifice, editate în U.R.S.S. și în mai multe țări socialiste. În fiecare dintre țările noastre există oameni de știință care ar putea face anumite analize de ordin politic, filosofic, economic, să editeze broșuri pentru poporul său, pentru alte popoare. Lasă chinezii să citească. În general, ei trebuie demascați.

O chestiune foarte interesantă – relațiile cu Japonia. Chinezii sunt geloși, aș putea spune chiar că se tem de creșterea economică rapidă a Japoniei. Cel mai probabil că în acest caz e vorba despre faptul că americanii înșiși, văzând că Japonia are o dezvoltare economică fulminantă și că poate deveni un concurent serios pe piața internațională în domenii economice importante, au pus la punct o alianță politică. În Japonia există baze americane. Iată acestea sunt peripețiile politice în privința cărora noi trebuie să cântărim totul bine. Cum să ne comportăm cu Japonia? Avem posibilitatea de a coopera în sfera economică. Care anume? Este vorba despre gaze naturale, petrol, în care Japonia este interesată, [apoi – n.n.] pădurea siberiană, din Orientul Îndepărtat, peștele pe care noi îl restricționăm. Se știe că Japonia consumă mult pește, de multe ori ni se adresează să-i permitem să pescuiască. Japonia cere să le înapoiem insulele. Există niște insule despre care nici nu poate fi vorba. Dar sunt și două insule despre care s-a discutat de nenumărate ori și, de fapt, am anunțat că noi le vom da în cazul în care se va încheia un acord de pace. Așa că,

în această privință, tot avem de meditat. Există posibilitatea de a modela o astfel de situație în care China să simtă că doar noi și americanii avem Japonia în planul de rezervă, pe când chinezii nu. Iar aceștia din urmă, probabil, țin minte bine timpurile când Japonia a ocupat aproape întreaga Chină și a ajuns până în Indonezia. Așa că e suficient să ridici o singură problemă care mai apoi se transformă într-o serie întreagă de probleme ale politicii internaționale.

Recunosc că nu vă spun toate aceste lucruri întâmplător, deoarece toți cei prezenți aici cunosc că la nivelul Biroului nostru Politic abordăm cu regularitate aceste probleme pe care le discutăm fie complet, fie parțial. De aceea vă rugăm să nu ne judecați că am vorbit pe larg și în detaliu despre aceste probleme, dar ele prezintă interes și fac parte din politica internațională în ansamblu. Dacă noi vom avea un punct de vedere unitar referitor la evoluția acestor evenimente, atunci ar fi foarte important și benefic, deoarece istoria a demonstrat cât de mare este rolul pe care îl joacă comunitatea noastră. America și ceilalți țin cont, așteaptă să vadă cum va reacționa lagărul socialist, Tratatul de la Varșovia, U.R.S.S..

Da, despre China s-a vorbit că există mai multe variante. Americanii pot să acționeze în direcția acceptării Chinei în O.N.U.³¹. Aceasta are, de asemenea, legătură cu pierderea considerentelor de prestigiu pentru America. Înseamnă că ea părăsește Taiwanul, că părăsește regimul lui Chiang Kai-shek. Aceasta înseamnă că America trebuie să fie de acord și să ia măsuri ca Taiwanul să părăsească O.N.U.. Și aceasta e o lovitură pentru America, și anume subminarea trăinicieii obligațiilor luate în acordurile semnate și a promisiunilor făcute de americani. Așa că ne confruntăm cu multe chestiuni serioase.

[...]

În legătură cu vizita românilor în China, Coreea, Vietnam și Mongolia³². Probabil că sunteți deja informați despre ea. Românii nu au jucat un rol internaționalist. Vorbind din numele partidului nostru, (având în vedere că noi suntem bine informați despre comportamentul pe care l-a avut acolo Ceaușescu și întreaga delegație română³³), credem

³¹ Liderul sovietic a avut dreptate. La scurt timp după anunțul privind vizita președintelui american la Beijing, R.P.C. a fost acceptată în calitate de membru cu drepturi depline al O.N.U., înlocuind reprezentanții Republicii China (Taiwanul) la O.N.U., la 25 octombrie 1971.

³² Între 1 și 9 iunie 1971 a avut loc vizita delegației de partid și guvernamentale române în R.P. Chineză. Vizita în R.P.D. Coreeană a avut loc între 9 și 15 iunie 1971, cea din R.D. Vietnam între 15 și 19 iunie 1971, iar cea din R.P. Mongolă între 21 și 24 iunie 1971, în Nicolae Ecobescu (ed.), *Relațiile internaționale postbelice. Cronologie diplomatică 1965-1980*, București, Editura Politică, 1983, p. 189-190.

³³ Tindem să credem că sovieticii erau „bine informați”, așa cum se exprimă L. I. Brejnev, și despre declarațiile făcute de liderul român la Beijing, nu doar despre comportamentul lui N. Ceaușescu și al delegației române în R.P. Mongolă. Presupoziția noastră are la bază un document identificat în arhiva fostului C.C. al P.C.U.S.. Este vorba despre o notă informativă din 7 august 1967, adresată C.C. al P.C.U.S. și semnată de către V.V. Kuznețov, adjunctul ministrului Afacerilor Externe al U.R.S.S., și K. V. Rusakov, șeful Sectorului C.C. al P.C.U.S. pentru legături cu partidele comuniste și muncitorești din statele socialiste. C.C. al P.C.U.S. era informat despre rugămintea lui Aurel Duma, ambasadorul R.S.R. la Beijing între anii 1966 și 1971, de a verifica dacă era adevărat faptul că funcționarii ambasadei R.S.R. la Moscova aflaseră despre discuția lui confidențială purtată cu I. V. Razduhov, însărcinat cu afaceri a. i. al U.R.S.S. la Beijing între anii 1966 și 1968. În urma unei anchete, sovieticii au ajuns la concluzia că în discuțiile purtate cu diplomații români la Moscova sovieticii nu au amintit nimic despre discuția care a avut loc la Beijing, ceea ce însemna, în opinia lor, că era vorba, cel mai probabil, despre o provocare pusă la punct cu scopul de a-l discredita pe Aurel Duma. Totodată, se cerea permisiunea de a-l informa pe diplomatul român prin intermediul lui

că în Mongolia insolența a ajuns la cote maxime. Nu vreau să vorbesc despre aceasta. Consider că tovarășul Tsedenbal însuși va informa despre aceasta, va spune două cuvinte despre cum au stat lucrurile. În orice caz ei nu au apărut acolo interesele comunității noastre, doar acțiuni josnice au fost acolo. Noi am fost rezervați. Nu l-am întâmpinat la Moscova³⁴. Am considerat de cuviință ca tovarășul Kosâghin, Suslov și Rusakov să îi întâmpine la aeroport. În plus, le-am dat tovarășilor însărcinarea să le spună nițel adevăr, un adevăr critic³⁵. Apoi am decis că această discuție trebuia transmisă la toți.

Razduhov despre acest fapt. RGANI, Fondul nr. 5, inv. nr. 59, dos. nr. 309, ff. 259-262. Bineînțeles, în lipsa stenogramei discuției dintre Duma și Razduhov, nu putem afirma cu certitudine că diplomatul român transmitea informații confidențiale părții sovietice, totuși, simplul fapt că acesta ținea în secret această discuție și era îngrijorat că la București se putea afla despre ea ne duce la gândul că presupuziția noastră inițială are dreptul la viață. De asemenea, nu putem ști nici faptul dacă această practică, dacă a existat, a continuat până în 1971, când s-a încheiat mandatul de ambasador al lui Aurel Duma la Beijing. Cert este faptul că în momentul în care se desfășura întâlnirea de la Ialta, din august 1971, Duma încă ocupa funcția de ambasador al R.S.R. în capitala R.P. Chineze.

³⁴ În timp ce se întorcea la București din turul întreprins în țările din Asia, delegația română a făcut o escală la Moscova, la 24 iunie 1971.

³⁵ Stenograma discuției purtate de către reprezentanții conducerii de vârf a P.C.U.S. cu conducerea română nu a fost identificată de către istorici în arhivele de la București sau de la Moscova. Singurul document istoric, de altfel inedit pentru istoriografia românească, la care putem face trimitere sunt notițele făcute de către M. A. Suslov în jurnalul său cu privire la această întrevedere. Oficialul sovietic a notat cele mai importante idei care au fost expuse în timpul discuției. Cercetătorul rus A. S. Stikalin a fost cel care a descifrat însemnările făcute de Suslov. Având în vedere că e scris de mână nu a fost posibilă descifrarea completă a textului, însă am avut posibilitatea să înțelegem cea mai mare parte dintre replici și deduce sensul global al propozițiilor consemnate de Suslov. Așadar, precum menționa și Brejnev mai sus, reprezentanții sovietici au adoptat o poziție agresivă în discuția cu conducerea română. În mare parte, convorbirea a gravitat în jurul a câtorva probleme majore, și anume scopul și rezultatele vizitei lui Nicolae Ceaușescu (în manieră extinsă, a conducerii române – n.n.) în R.P. Chineză, declarațiile făcute de către români și chinezi în privința situației internaționale și relațiile statului român cu celelalte state socialiste, reflectate în discursurile ținute de oficialii chinezi. Pornind de la premisa că în politică contează faptele și nu vorbele, sovieticii au declarat că nu puteau împărtăși entuziasmul și optimismul exprimate de către Ceaușescu în privința impactului pozitiv pe care îl avusese vizita sa la Beijing. Ei i-au amintit liderului român că în luna mai al aceluiași an, în discuția cu ambasadorul sovietic la București, Ceaușescu declarase că vizita lui în R.P.C. nu se rezuma strict la relațiile bilaterale româno-chineze, ci avea menirea de a contribui la consolidarea unității și cooperării dintre toate statele socialiste. În acest context, conform celor consemnate de Suslov, sovieticii erau puși în situația să-i spună lui Ceaușescu pe șleau (expresie folosită în document – n.n.) că discursurile ținute la Beijing, comunicatul, modul în care vizita a fost reflectată în presă nu mărturiseau despre faptul că liderii chinezi își schimbaseră atitudinea dușmănoasă față de U.R.S.S. și celelalte state socialiste, cu excepția României. Sovieticii au fost uluiți (expresie folosită în document – n.n.) de faptul că românii au trecut sub tăcere și nu au luat atitudine față de atacurile la adresa conducerii sovietice aduse de chinezi. În opinia sovieticilor, tăcerea dată putea fi interpretată drept acord tacit față de cele declarate de chinezi. Așa cum era obiceiul sovieticilor, a urmat întrebarea retorică adresată lui Ceaușescu, dacă situația creată contribuia la consolidarea relațiilor de prietenie dintre poporul român și cel sovietic. A doua mare problemă pe care au abordat-o sovieticii în întrevederea cu conducerea română în iunie 1971 a fost dată de declarațiile referitoare la situația internațională făcute de chinezi și români la Beijing, mai exact la încercarea tot mai evidentă de a pune U.R.S.S. și S.U.A. pe același cântar. Bineînțeles, sovieticii nu negau faptul că U.R.S.S. devenise o superputere, însă contestau vehement accepțiunea pe care o dădeau chinezii naturii superputerilor în lumea postbelică. Ei refuzau să accepte că U.R.S.S. folosea politica de forță în relațiile internaționale, ori tocmai la acest aspect se refereau chinezii. Pentru sovietici exista o

[...]

Aș vrea să mă consult în privința publicării anunțului referitor la întâlnirea care a avut loc în Crimeea a celor care se află la odihnă aici (nu o vom califica drept consfătuire). Astăzi s-a conturat următoarea variantă. Noi am făcut o comunicare despre întâlnirile bilaterale cu tovarășii Husák, Gierek și Kádár. Poate acum să facem o comunicare similară despre întâlnirile bilaterale cu tovarășii Jivkov, Honecker și Tsedenbal, după care am putea trece la următorul pas. Măine am putea merge împreună la mare să vedem niște inovații pe care vrea să ni le arate tovarășul Grechko, după care am anunța că la prezentarea tehnicii militare au participat anumiți tovarăși. În așa fel am masca faptul că ne-am întâlnit. Au avut loc întâlniri bilaterale ale celor care se aflau la odihnă, iar la prezentarea tehnicii au participat toți împreună. E posibilă și această variantă. Putem să ne gândim la aceasta. Încă mai avem timp, abia am început să lucrăm.

Dacă tovarășii nu au nimic împotriva, voi încheia aici.

[...]

T. Jivkov. În decursul mai multor ani România și Iugoslavia încearcă să formeze un pact regional pe continentul nostru. Trebuie să menționăm că în prezent și chinezii au adoptat ideea unui pact regional în Balcani. Cel mai probabil că nu vom greși dacă vom afirma că axa București-Belgrad-Tirana este aproape conturată. Despre ea nu s-a anunțat oficial, însă toate faptele vorbesc despre aceea că s-a ajuns deja la asemenea acord. Dispunem de anumite informații conform cărora, în timpul vizitei sale Ceaușescu a discutat această chestiune și cu chinezii, precum și cu Tepavac³⁶, ministrul Afacerilor Externe (Iugoslavia), a abordat, la rândul lui, această variantă.

E necesar să punctăm că la această etapă interesele S.U.A., ale Chinei, României și ale Iugoslaviei în crearea unui astfel de pact regional coincid. Crearea acestui pact regional ar fi îndreptat spre slăbirea Tratatului de la Varșovia. Iată care e intenția lor principală. Există în prezent condiții reale pentru crearea unui asemenea pact regional în Balcani? Nu. Eu mă refer la viitorul apropiat. Dar, bineînțeles, în cel mai scurt timp, ei vor întreprinde măsuri mai radicale. E limpede că ei au decis că dacă nu vor reuși să coopteze Bulgaria – lucru în care ei nu cred –, atunci vor încerca să o izoleze. Dar le va fi dificil să izoleze Bulgaria, deoarece Bulgaria (din fericire sau nu) este amplasată în centrul peninsulei Balcanice și nicio problemă din această regiune nu poate fi soluționată fără Bulgaria,

singură superputere care recurgea la forță în raport cu alții, și anume S.U.A.. De aceea, în timpul acestei întâlniri, partea sovietică a declarat că asemenea învinuiri erau îndreptate împotriva U.R.S.S.. Așa cum reiese din însemnările lui Suslov, Moscova, neavând nicio așteptare de la Beijing, a fost, în mod special, deranjată că românii nici de această dată nu au avut ce le reproșa chinezilor la învinuirile aduse sovieticilor că se amestecă în treburile altora. Dimpotrivă, remarcă sovieticii, Ceaușescu a fost preamărit de chinezi pentru că riposta la presiunea din exterior. În acest context, sovieticii au adresat o nouă întrebare retorică, și anume de cine erau amenințați românii dacă erau înconjurați doar de state socialiste. Era prima dată când sovieticii recurgeau la acest argument, deoarece până în iunie 1971 această misiune le revenise altor membri ai Tratatului de la Varșovia, de exemplu bulgarilor. Evident, era o aluzie la evenimentele din august 1968, când românii au exacerbă pericoul unei imixțiuni militare în R.S.R. a statelor care interveniseră militar în Cehoslovacia. La rândul său, Ceaușescu a negat toate acuzațiile care i s-au adus, a vorbit despre dorința conducerii chineze de a îmbunătăți relațiile cu sovieticii. Cât despre relațiile româno-sovietice, ele erau, în opinia lui, bune, partea română depunând efort să le dezvolte într-o manieră reciproc avantajoasă (ultimul cuvânt fiind subliniat în text – n.n.), în RGANI, Fondul nr. 81, inv. nr. 1, dos. nr. 356, ff. 152-160.

³⁶ Este vorba despre Mirko Tepavac (1922-2014), ministru al Afacerilor Externe al R.S.F.I. între anii 1969 și 1972.

deoarece noi nu suntem o țară balcanică de la periferii, noi ne aflăm în centul Balcanilor și avem granițe comune cu toate sau aproape toate țările balcanice.

[...]

Nu cunoaștem ce se va întâmpla mâine, deoarece Mao Zedong poate întreprinde pași la care nu te aștepti. Despre el și Ceaușescu se vorbește în Occident că ar fi schizofrenici. Nu știu dacă, într-adevăr, așa este, însă acțiunile întreprinse de ei indică faptul că ar fi schizofrenici.

[...]

Conducerea română, Ceaușescu personal joacă un rol negativ în toate manifestările procesului care are loc.

Care e latura pozitivă în acest context? Faptul că România e înconjurată de statele noastre socialiste care sunt membre ale Tratatului de la Varșovia. Și noi putem să o influențăm chiar dacă nu în totalitate, măcar în anumite chestiuni.

Ar fi binevenit să ne întâlnim cu Ceaușescu. De ce nu l-am chema la o întâlnire similară și să-i spunem pe șleau aceste chestiuni. Să-i spunem că noi suntem cointeresați să avem relații de prietenie cu România, dar nu putem să ne împăcăm cu ceea ce ei au făcut. Nu e vorba că îl vom amenința, pur și simplu să-i comunicăm că nu tolerăm asemenea acțiuni. Astfel, fiecare dintre noi își va lua obligația de a desfășura linia comună. El va înțelege singur că aceasta nu e linia unui singur stat, ci linia noastră comună, că toți sunt neliniștiți în privința situației țării lor. Nu putem să ne îndepărtăm de această linie. Vom trimite o delegație specială pentru această discuție, nu pentru manifestări rituale.

[...]

J. Kádár. Iar acum despre chinezi. Ce e nou? Care e elementul de noutate? E că și-au deschis ușile diplomatice, cum s-ar spune. O fac deja de aproximativ un an și jumătate. Într-o oarecare măsură acest fapt a creat o situație nouă. Vizita lui Ceaușescu face parte din aceasta. Cam în aceeași perioadă l-au invitat și pe ministrul iugoslav al Afacerilor Externe și au anunțat întâlnirea cu Nixon. Nu vreau să dau vreo apreciere acestui fapt, însă vreau să remarc că nici chinezii, nici americanii nu au recurs la acest pas din cauza că la ei toate treburile merg bine. Desigur, ei doresc să ne pricinuiască neplăceri, dar și ei s-au pomenit în impas. Atât americanii, cât și chinezii au ajuns în impas.

Bineînțeles, în acest sens, evoluția a fost previzibilă și nu avem de ce să ne temem. Aceasta nu înseamnă că politica noastră a eșuat. Reprezintă, de fapt, falimentul politicii lor. E o linie moartă atât pentru o una dintre părți, cât și pentru a doua și a treia. Chiar și așa, desfășurarea unor acțiuni imediate este necesară. Într-o oarecare măsură, pentru noi cel mai mare interes îl reprezintă vizita lui Ceaușescu în China. Nu cunoaștem nici despre ce au negociat, nici la ce înțelegeri au ajuns. Cunoaștem doar ce s-a publicat și ce i-au comunicat tovarășului Kosâghin. Dumnezeu știe despre ce au mai negociat acolo. Dar, dacă e să privim de pe poziția noastră comună, atunci e clar că românii s-au comportat ca dezertorii, ca trădătorii. La fel au procedat și atunci când au stabilit relații diplomatice cu Germania de Vest³⁷. Dar acum e mult mai important și mai grav. Deoarece, atunci când au restabilit relațiile diplomatice cu Germania de Vest, ne-au lăsat la voia sorții doar într-o anumită chestiune, pe când acum ei au răsturnat linia noastră politică de bază, cursul nostru politic.

Considerăm că în prezent este momentul oportun să apărăm linia noastră comună care a fost stabilită în 1969 și să-i facem propagandă. Deoarece scopul chinezilor a fost tocmai să o atace, iar Ceaușescu a renunțat public la ea.

³⁷ R.S.R. a stabilit relații diplomatice cu R.F.G. la 31 ianuarie 1967.

[...]

Iar acum aş vrea să vorbesc în mod special despre români. Îl iubim sau nu pe tovarăşul Ceauşescu, dar el există! Linia pe care o desfăşoară românii e una distinctă şi naţionalistă. În orice caz ea e atât de impregnată cu trăsături şi elemente naţionaliste, încât e practic imposibil să o calificăm drept internaţionalistă şi marxistă. Ce să facem cu ei? Consider că propunerea tovarăşului Jivkov merită luată în considerare şi discutată. Nu sunt tocmai optimist, dar dacă am avea posibilitatea, ar fi benefic să ne adunăm. Nu contează unde, fie la Moscova, sau la Bucureşti. Dar dacă va avea loc la Bucureşti, atunci eu aş înainta condiţia ca ea să nu fie publică. În caz contrar, ei vor întoarce iar lucrurile în aşa fel încât să publice comunicat că noi toţi am venit ş.a.m.d.. Aceasta nu e bine. Este publicitate pentru ei. Trebuie fără publicitate. E posibil şi în România. Nu ar fi rău nici dacă el ar veni la Moscova, Sofia sau Varna. Ar fi bine să ne ocupăm de aceasta. Dar e posibil şi în altă parte. Şi chiar dacă nu vom ajunge la vreun rezultat, totuşi ei vor înţelege că au depăşit toate limitele. Dar trebuie să încercăm să punem presiune pe ei.

L. I. Brejnev. Cer scuze, tovarăşe Kádár. În informarea mea am uitat să menţionez o chestiune care, evident, poate fi legată de tovarăşii români, cu propunerea tovarăşului Jivkov şi cu ceea ce sprijiniţi dumneavoastră. Este necesar să desfăşurăm şedinţa C.P.C.. Trebuie să-l audiem pe Iakubovski referitor la faptul care e situaţia pe continentul european în privinţa înarmării, cum stau lucrurile în pactul nostru, ce se va introduce nou în planul cincinal pentru înarmare, ce perspectivă avem etc. Este varianta cea mai comodă. Mai este şi problema referitoare la cum activează Comandamentul comun. Să fie sub formă de informare. Putem să ne consultăm şi să mai introducem vreo chestiune spre a fi discutată. Comitetul Politic Consultativ e cea mai bună variantă. Acolo îl vom prelucra pe Ceauşescu. În ce priveşte locaţia, atunci e potrivit atât Balaton, cât şi Bucureşti. De asemenea, e potrivită şi Moscova, însă cea mai potrivită ar fi Praga. Niciodată şedinţa C.P.C. nu a avut loc la Praga. Este locul care i se potriveşte lui Ceauşescu de minune. (Râsete)³⁸.

[...]

J. Kádár. Şi noi discutăm despre aceste probleme şi trebuie să spunem că în prezent s-a conturat o anumită axă Beijing-Bucureşti-Belgrad-Tirana. Desigur, ea e îndreptată împotriva U.R.S.S., împotriva Tratatului de la Varşovia, împotriva C.A.E.R.. Între ei există puncte de convergenţă în privinţa cărora toate aceste state sunt cointerestate, oricât de diferite nu ar fi. S-a ajuns până la aceea că Beijing-ul i-a dat instrucţiuni Tiranei să îmbunătăţească relaţiile cu Iugoslavia. Exact asta fac în prezent. De aceea, oriunde avem posibilitatea, trebuie să intervenim în această linie şi să călcăm în picioare tot ce putem. Iată de ce trebuie să vorbim cu Ceauşescu. Eu consider că, exact cu acelaşi scop, ar trebui să vorbim şi cu Tito. Ca să putem distruge această axă, având în vedere că ei o edifică şi consolidează.

[...]

E. Gierek. Chestiunea referitoare la România.

În ceea ce îl priveşte la Ceauşescu noi considerăm că, în ciuda faptului dacă va avea sau nu loc întâlnirea din cadrul C.P.C., ar trebui să activizăm puţin, într-o manieră ofensivă, contactele cu activul de partid al P.C.R.. Nu-mi vine să cred că noi nu suntem în stare să influenţăm într-un fel sau altul activul de partid şi, drept rezultat, să-l influenţăm pe Ceauşescu însuşi. Făcând abstracţie de Ceauşescu, indiferent de cum va fi situaţia în

³⁸ Aluzie la reacţia conducerii militare faţă de intervenţia militară a celor cinci state-membre ale Tratatului de la Varşovia în Cehoslovacia. Următoarea şedinţă a C.P.C. al Tratatului de la Varşovia a avut loc, într-adevăr, la Praga, la 25 şi 26 ianuarie 1972.

interiorul partidului în continuare, dacă Ceaușescu va mai fi sau nu, e necesar ca în acest partid să avem oameni cu care ne vom putea înțelege când va veni timpul. Și la urma urmei, dacă acest lucru se va întâmpla, acești oameni trebuie să fie capabili să preia conducerea. Cât despre activizarea contactelor noastre cu activul de partid despre care am vorbit, consider că toate partidele noastre trebuie să fie implicate în acest proces.

[...]

E. Honecker. Cât despre problemele de politică externă abordate de către tovarășul Leonid Ilici Brejnev în privința cărora s-au expus deja unii dintre cei prezenți, nu aș vrea să mă refer la toate. Vreau să spun că sunt în totalitate de acord cu problemele abordate, dar și cu concluziile la care s-a ajuns în privința unora dintre ele.

[...]

Cât despre problema în sine, atunci punctul nostru de vedere în aprecierea politicii conducerii de la Beijing este cunoscut. Nu avem nicio diferență în acest sens. În mod deosebit aș vrea să scot în evidență ideea că în tactica adoptată de conducerea chineză intervin schimbări. Într-adevăr, așa e. Dacă analizăm aceste probleme prin prisma consfăturii internaționale [a partidelor comuniste și muncitorești] din 1969, atunci e limpede că mulți adepți ai maoismului au conștientizat că sunt izolați, de aceea încearcă în prezent să desfășoare o politică mai flexibilă, să facă diferențe între statele din blocul socialist și să pună o anumită presiune pe partidele comuniste și muncitorești. Ce am vrut de fapt să spun? Am vrut să scot în evidență remarcile referitoare la aceea că trebuie să acordăm mare atenție acestei probleme. Este limpede că încearcă prin orice mijloace să-și atingă scopurile lor mai vechi care au eșuat datorită deciziilor adoptate de noi în 1964. Sunt în totalitate de acord cu afirmația lui Leonid Ilici că politica dusă de partid și cea a guvernului nu pot fi abordate separat. Este suspicios faptul că la Beijing ambasadorii noștri sunt mereu atrași în discuții despre normalizarea relațiilor bilaterale. Aceasta se referă și alte state în care la putere se află democrația populară. Ei au anumite speranțe în acest sens. Dar nu avem iluzii că, de fapt, duc o politică antimarxistă.

[...]

G. Husák. Tovarășii noștri au vorbit cu mare amărăciune despre informația referitoare la vizita lui Ceaușescu în China. Toți sunt de părerea că trebuie întreprins ceva. După toate probabilitățile, asemenea discuție nu are nici un sens. Discutând cu Ceaușescu, am avut impresia că vorbesc cu un surd. De parcă nu ai găsi traducătorul care să te poată înțelege. Am putea încerca, însă nu știu dacă va avea sau nu vreun efect, dar cert e că în toate cazurile ne prejudiciază. Poporul pune întrebări, chiar la nivelul organizațiilor de partid primare întrebă ce e aceasta, ce se întâmplă acolo. Noi le mai spunem câte ceva, bineînțeles că îi informăm un pic. În ziare nu scriem nimic, nu am lansat nicio companie. Stațiile [de radiodifuziune – n.n.] din Vest de fiecare dată transmit câte ceva despre România, despre discursurile lui Ceaușescu. Nu desfășurăm contrapropagandă, însă în jurul acestei situații se creează o problemă. Nu am nicio propunere concretă în acest sens.

Voce. Dar întrebări aveți?

G. Husák. Întrebări am. Chiar și la nivelurile inferioare sunt abordate aceste chestiuni. În nordul Cehiei s-a organizat activul primar în grupuri de circa o sută de persoane. Una din chestiunile principale gravitează în jurul lui Ceaușescu și România. Sunt ei comuniști sau nu? Dacă sunt comuniști, atunci de ce nu sunt de partea noastră. Ce să spunem acolo, că sunt trădători sau comuniști? Ce să le spunem?

L. I. Brejnev. Sunt indignați de acest fapt și așteaptă un anumit răspuns.

G. Husák. De ce parte a baricadei ei sunt, cu noi sau împotriva noastră? Sunt cu Uniunea Sovietică sau împotriva ei? Nu putem să lăsăm poporul pentru mult timp în această stare de incertitudine.

L. I. Brejnev. Nici chiar noi nu putem să rămânem în asemenea situație vreme îndelungată, fie noi ne împăcăm cu aceasta, fie nu. Problema e ce formă să alegem. În această privință trebuie să ne consultăm, însă, în mod cert, e necesar să acționăm.

G. Husák. Ei sunt cu noi în C.A.E.R., sau nu? S-a ajuns la concluzia că totul e pregătit, doar trebuie semnat la București. Vin tovarășii și înaintează din nou diferite obiecții, că...

Voce. (îl întrerupe) Totul e cu picioarele în sus.

G. Husák. Se târguiesc două zile. Vestul face zarvă încă înainte de consfătuire, înainte de sesiune, referitor la faptul că vor fi proiecte și așa mai departe. Ar trebui să clarificăm pozițiile în acest sens.

[...]

I. Tsedenbal. Tovarășul Brejnev a analizat în detalii situația internațională. Ceilalți tovarăși au abordat, de asemenea, aceste probleme. Din acest motiv, dar și pentru că tovarășul Brejnev m-a rugat să vorbesc despre cum a decurs vizita lui Ceaușescu în țara noastră, mă voi referi la acest subiect.

Tovarăși, voi fi laconic, deoarece am informat deja. În general, cunoașteți ce tendință a avut această vizită, la fel cum cunoașteți și rezultatele vizitei lui în China și în alte țări.

Sunt de acord cu concluzia tovarășului Kadar că se creează, se conturează, ceva de genul unui bloc Beijing-București-Belgrad-Tirana. Știți despre rezultatele vizitei lui în China. Ceaușescu a afirmat că s-au normalizat relațiile cu Albania pe linia de stat. De asemenea, și-a exprimat speranța că se vor normaliza și pe linie de partid, că unica pretenție înaintată de albanezi românilor e cea referitoare la faptul că P.M.R. i-a criticat public în cadrul Consfățuirii internaționale din 1960. E clar că se coace o coaliție cu Albania. Noi am ajuns la concluzia că la baza politicii duse de Ceaușescu și alte persoane aflate la conducere stă naționalismul și antisovietismul. În toate discuțiile noastre acest lucru a ieșit la suprafață. Iată comunicatul comun elaborat de către noi. Ei nu au avut un proiect. Am lucrat în baza proiectului nostru. Doar într-un singur loc am amintit despre Uniunea Sovietică, referitor la construcția comunismului în U.R.S.S. și a socialismului în alte țări, fapt care consolidează puterea lagărului socialist. Au încercat în diferite moduri să [elimine – n.n.] mențiunea referitoare la Uniunea Sovietică... (nu a spus până la capăt). Vom pomeni despre U.R.S.S., doar dacă vom aminti despre China. Nu am fost de acord să menționăm China și ne-am înțeles să ne referim doar la comunism. Construirea comunismului și a socialismului în țările socialiste consolidează puterea lagărului socialist. Am procedat în felul următor: am vorbit mai întâi despre situația din țara noastră, am relatat pe scurt despre evoluția noastră în ultimii 50 de ani, despre cum am îndeplinit cincinalul precedent și sarcinile noului cincinal. Apoi, i-am informat despre relațiile noastre externe, am acordat o atenție deosebită relațiilor mongolo-chineze. Le-am relatat pe larg ce politică a dus și continuă să promoveze conducerea chineză, în mod special Mao Zedong, și anume o politică naționalistă, o politică șovinistă bazată pe conceptul de mare putere. Le-am prezentat doar fapte, chestiuni comune nu au fost abordate. De câte ori deja Mao Zedong a ținut discursuri după Congres. Abia după aceea s-a aflat despre președintele S.U.A.. I-am relatat în cele mai mici detalii despre presiunea politică, economică și ideologică pe care o exercită conducerea chineză asupra partidului și țării noastre. Și în această privință am făcut

trimitere la fapte. Cu fapte și cifre. Despre cum, în consecință, s-au redus relațiile economice, comerțul și așa mai departe. Am vorbit pornind de la fapte, făcând comparație cu politica dusă de Imperiul Mancurian și cea a lui Mao Zedong. Cu mult tact. Doar la fapte am făcut trimitere. El a luat apărarea conducerii chineze.

Noi am criticat activitatea schismatică și subversivă a conducerii chineze împotriva lagărului socialist, mișcării comuniste internaționale. El le-a luat apărarea.

Noi am afirmat că liderii chinezi încearcă și chiar acționează în direcția îndepărtării de țările socialiste, inclusiv Republica Populară Mongolă, de U.R.S.S., care este pilonul nostru principal.

El a zis așa: „Noi nu am sesizat vreo încercare din partea conducerii chineze de a rupe vreo țară socialistă de U.R.S.S.. Nu am observat așa ceva”.

În continuare am criticat și revoluția „culturală”, care au fost consecințele ei pentru poporul chinez. În primul rând ea a dăunat foarte mult poporului chinez. El neagă și acest fapt.

El ne învinuiește că am ajuns la această concluzie fără să vizităm China.

„Aceasta – zice el – are drept rezultat concluzii greșite. Nu trebuie de procedat așa pornind de la declarațiile altora”. Desigur, se referă la U.R.S.S.. Da! Noi am afirmat că întreaga activitate schismatică a conducerii chineze e doar în beneficiul imperialismului. El a zis însă că despre așa ceva nu doar că nu trebuie să se vorbească, dar nici măcar să nu se admită asemenea gând. El a declarat că în China chinezii își educă copii în spirit antiimperialist mult mai bine decât în orice altă țară socialistă. Noi i-am răspuns că e treaba lor cum stau lucrurile în România, însă am accentuat că noi nu îi educăm mai rău. El a zis: „Atunci vom considera că suntem la același nivel cu chinezii”. (Râsete) Noi nu am fost de acord nici cu aceasta, deoarece chinezii educă copiii în spiritul politicii pe care o desfășoară, iar noi îi educăm pe ai noștri având la bază principiile noastre. Iar la ei nu există principii. Poți să îi spui orice, el oricum va recurge imediat la stratageme. Apoi am vorbit despre cum a distrus revoluția culturală Partidul Comunist Chinez. În replică, el a afirmat că ei [delegația română – n.n.] nu au observat acest lucru, că au fost întâmpinați peste tot de către lideri de partid. „Acolo – a zis el – e totul bine”.

În continuare, relatând despre linia partidului nostru, am aprobat acțiunea celor cinci state socialiste care au acordat ajutor poporului cehoslovac³⁹. În acest moment el a intervenit brusc, afirmând: „Aceasta a fost o intervenție!”. „Niciun soldat din statele socialiste nu a intenționat să atace Cehoslovacia”. „Voi recurge la toate documentele care demonstrează acest fapt”. El a afirmat că a discutat acest subiect atât cu tovarășii sovietici, cât și cu tovarășul Husák. „Le-am spus direct că aceasta a fost o intervenție. Noi considerăm că a fost intervenție”. El ignoră chiar și decizia noastră, refuzând să dea importanță luptei ideologice acerbe dintre cele două sisteme diametral opuse. A ajuns chiar până la punctul în care a declarat că imperialiștii nu desfășoară o activitate subversivă. În general, în timpul vizitei la noi a avut un comportament arogant. Am făcut schimb de discursurile pe care urma să le ținem la miting, el mi-a transmis prin intermediul ambasadorului că nu este de acord cu trei propoziții din discursul meu. I-a transmis [această informație – n.n.] șefului de departament din cadrul M.A.E., iar ambasadorul a spus că el roagă. Secretarul C.C. [al P.C.R. – n.n.] stătea alături și a zis: „Nu roagă, ci cere ca să fie scoase [din discurs– n.n.]”.

³⁹ Se referă la intervenția militară a celor cinci state-membre ale Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia, în august 1968.

Tovarăși, voi citi aceste propoziții. Prima dintre ele sună în felul următor: „În prezent, forțele reacțiunii imperialismului internațional își îndreaptă tăișul tendințelor lor agresive împotriva socialismului internațional, încercând să bage zăzanie între U.R.S.S. și celelalte state socialiste”. El a încercuit de la cuvintele „încercând să bage zăzanie între U.R.S.S. și celelalte state socialiste, să submineze unitatea și coeziunea lor. Ei mizează în mod special pe utilizarea naționalismului, care este o armă deja verificată, pe întărirea anticomunismului și antisovietismului. Fără să se limiteze la diversiuni de ordin ideologic, adversarii noștri continuă să încerce să submineze bazele socialismului într-o țară sau alta, să zădărnicească cauza construirii socialismului și să restaureze orânduirea capitalistă. Datoria internaționalistă a tuturor statelor din comunitatea socialistă, a tuturor comuniștilor, este de a riposta ferm acestor încercări și de a apăra socialismul”. În acest moment el a afirmat: „Vă referiți în mod evident la Cehoslovacia”.

T. Jivkov. A ghicit!

I. Tsedenbal. I-am spus că am avut o înțelegere verbală să nu ne referim la Cehoslovacia. „Întotdeauna am vorbit despre Cehoslovacia tovarășului Husák”. Acum însă mă refer că imperialiștii desfășoară o activitate subversivă împotriva României socialiste, împotriva Mongoliei socialiste. El a zis: „Nu”.

Voce. Nu avem nevoie.

Voce. Și apoi împotriva României nimeni nu desfășoară nimic.

I. Tsedenbal. Da. „Dacă nu veți retrage [afirmațiile din discurs – n.n.]”. Iată a doua propoziție: „Partidul nostru a dus și va continua să ducă o luptă bazată pe principii pentru apărarea purității ideologiei marxist-leniniste, împotriva revizionismului și al oportunismului de stânga, împotriva șovinismului de mare putere și a naționalismului”. El a tăiat cuvintele „împotriva revizionismului și al oportunismului de stânga”. Apoi a tăiat „șovinismului de mare putere și a naționalismului”. A treia idee: „În prezent, una dintre cele mai actuale probleme ale vieții internaționale este asigurarea securității pe continentul european”. Nu a tăiat această idee. „R.P.M. salută eforturile colective ale statelor-membre ale Tratatului de la Varșovia, o alianță defensivă de nădejde a țărilor socialiste frățesti”. Iată ce a propus să tăiem. Eu am citit aceste trei propoziții și i-am spus că dacă România nu dorește să depună eforturi colective împreună cu celelalte state-membre ale Tratatului de la Varșovia, atunci voi scoate cuvântul „colectiv”, însă va rămâne „statele-membre ale Tratatului de la Varșovia”. I-am comunicat aceasta la telefon unui tovarăș, iar acesta i-a transmis lui. A răbufnit! Mitingul trebuia să se desfășoare la orele 16:00. Adjunctul meu, Luvsan, a intrat și i-a zis că „E timpul să mergem”. – „Nu, eu am cerut să fie scoase trei propoziții. Tsedenbal trebuie să vină”. Îmi telefonează. Eu îi zic: „Transmite-i salutări din partea mea și a tovarășului Sambu” și că noi îl invităm la miting. – „Nu, eu nu voi merge la asemenea miting până nu vor fi scoase aceste cuvinte”. După aceea am intrat în sala din față, unde urma să aibă loc mitingul, toți membrii Biroului Politic îl așteaptă pe el. Îi telefonăm. El declară că nu va merge în nici un caz. Noi îi transmitem din nou salutări: „Tsedenbal vă transmite salutări, Sambu vă transmite salutări, membrii Biroului Politic vă transmite salutări. Vă așteptăm împreună cu clasa muncitoare. Dacă aveți careva probleme, veniți să le discutăm aici”. El a zis: „Există și situația în care se poate ține doar o parte din discurs”. A venit într-un final, l-am salutat. „Dacă nu veți tăia acestea, atunci eu... (nu a terminat de spus până la urmă). A luat creionul și a început direct să încercuiască și să taie”.

N. V. Podgornâi. În discursul tău?

I. Tsedenbal. Da, da.

L. I. Brejnev. Cum rămânea cu suveranitatea și independența în acest timp? (Ilaritate).

I. Tsedenbal. Eu i-am spus că dacă el vorbește mereu despre egalitate, neamestec în treburile interne, respect, atunci în acest caz tocmai v-ați amestecat în treburile interne. Acesta este discursul meu, nu al dumneavoastră. A început din nou să zică că se are în vedere Cehoslovacia ș.a.m.d.. Noi însă i-am zis că nu e nimic altceva decât ceea ce se stipulează în documentul de bază al Consfătuirii de la Moscova pe care l-a semnat și el⁴⁰. În acest moment a afirmat: „În prezent, noi criticăm acest document. La fel cum criticăm și documentul din 1967⁴¹”. El declară că documentul Consfătuirii din 1960 este un document al revizionistilor. Așadar, ce a fost în continuare. Acolo unde menționăm: „Partidul nostru este împotriva revizionismului, a oportunismului de stânga, împotriva șovinismului de mare putere și a naționalismului”, el se referă la chinezi, de aceea i-a luat apărare Chinei. A făcut din nou un cerc. „Nu sunt de acord”. Între timp tovarășii noștri au adus textul discursului ținut de Zhou Enlai la mitingul de la Beijing. Îi arăt locul unde cuvânt în cuvânt se menționează revizionismul, șovinismul de mare putere, naționalismul. „Lui Zhou Enlai nu i-ați tăiat, atunci de ce în cazul nostru o faceți?”. Iată cum. A venit după ce au trecut 20 de minute. Două sute de mii de oameni îl așteaptă. Apoi a avut loc această discuție cu noi. Au fost prezenți toți membrii Biroului Politic. Erau și adjuncții din cadrul Consiliului de Miniștri, secretarul comitetului orășenesc, membrii delegației române și însoțitorii. A mai trecut o oră și 20 de minute. După aceasta i-am spus: „Noi, poporul mongol, vă primim ca pe un oaspete de rang înalt. Am fost gazde pentru regi, pentru oameni de stat din alte țări socialiste, pentru delegațiile de partid și de stat a statelor frățesti, pentru activiști din cadrul partidelor comuniste, dar e pentru prima dată când ne confruntăm cu situația ca un oaspete de-al nostru să insulte în așa fel poporul nostru. Sunteți așteptat în întreaga Mongolie, nu doar aici. Oamenii în etate și copiii așteaptă să vă vadă la televizor, trebuie să dăm dovadă de respect”. Am purtat îndelung discuții contradictorii în privința relațiilor bilaterale. După aceasta mi-a dat permisiune: „Puteți să vorbiți până la pagina opt”. (Ilaritate). I-am mulțumit și îi zic: „Cum, tu mie îi dai permisiune?”. După care a afirmat: „Aceste cuvinte pe care eu le-am tăiat puteți să le roștiți în timpul celebrării semicentenarului revoluției voastre”.

L. I. Brejnev. De ce nu i-ai mulțumit, doar ți-a permis să vorbești.

I. Tsedenbal. Eu așa i-am spus: „Lăsați-ne singuri să decidem ce să vorbim. Suntem mari deja”. Într-un final zic: „Trebuie să ieșim din această situație”. Eu am propus să respectăm poporul, clasa muncitoare. Noi nu vom renunța la discursul nostru, el va rămâne, e linia partidului nostru. „Vom intra, voi rosti două-trei propoziții, voi saluta delegația de partid și de stat în frunte cu Ceaușescu și voi face urări poporului român”. A căzut de acord. I-am comunicat că secretarul comitetului orășenesc va ține cuvânt de deschidere a mitingului, că vor răsună două imnuri. Am ținut discursul fără foaie, am zis că

⁴⁰ Liderul mongol se referă la Declarația „Sarcinile luptei împotriva imperialismului la etapa actuală și unitatea de acțiune a partidelor comuniste și muncitorești, a tuturor forțelor antiimperialiste”, adoptată de către participanții la Consfătuirea internațională a partidelor comuniste și muncitorești ale cărei lucrări s-au desfășurat între 5 și 17 iunie 1969, la Moscova.

⁴¹ Este vorba despre documentul adoptat în timpul Conferinței partidelor comuniste și muncitorești din Europa de la Karlovy Vary care și-a desfășurat lucrările între 24 și 26 aprilie 1967. „Pravda”, Moscova, 27 aprilie 1967, p. 1. Ceaușescu s-a referit la Declarația „Pentru pace și securitate în Europa”. În preambulul „Declarației” se stipula că „participanții la Conferința de la Karlovy Vary au calificat menținerea păcii drept cea mai importantă problemă pentru toate popoarele continentului european. Conferința avea drept scop să elaboreze căi și metode care să faciliteze unirea tuturor forțelor păcii și ale progresului în lupta pentru securitatea Europei”. „Pravda”, Moscova, 27 aprilie 1967, p. 1.

salut delegația de partid și de stat, pe Ceaușescu, pe soția acestuia și pe Maurer. Am urât succes poporului român în construirea socialismului, [am rostit – n.n.] câteva lozinci. Una dintre lozinci s-a referit la unitate. Din partea noastră a răsunat și lozinca pentru prietenia sovieto-mongolă. El, însă, s-a referit în lozinca sa, parcă, la suveranitate națională. Așa a luat sfârșit. Desigur, poporul a înțeles. După aceea noi am întrebăm: „De ce în timpul evenimentelor din Cehoslovacia ați început să înarmați membrii partidului?”. I-am zis așa: „Sunteți înconjurați de state socialiste. Bulgaria, cel mai probabil, nu vă va ataca, la fel și U.R.S.S., atunci de ce să te înarmezi?”. Mi-a răspuns în felul următor: „Am avut asemenea unități formate din clasa muncitoare, am început să le consolidăm pentru ca să nu atace”. A afirmat că asemenea unități au existat în Cehoslovacia și în alte țări. În replică am zis: „Nu știu dacă acestea chiar au existat”.

Iată în linii generale cam ce fel de demers informațional am întreprins. El apăra conducerea chineză și e evidentă linia antisovietică. În prezent ei militează împotriva documentelor adoptate de către Consfătuirea Internațională a partidelor comuniste și muncitorești, împotriva Tratatului de la Varșovia. Iată care e situația. În primul rând, în timpul discuțiilor noi am luat cuvântul primii, apoi a urmat o pauză. După aceea el a declarat: „Am avut intenția să vorbesc mai întâi despre România, însă voi reveni ulterior”. Dar nu a mai revenit. A apărut conducerea chineză. Ce mai bătea în masă! Eu m-am uitat tot timpul la el, însă tovarășii noștri au văzut cum Maurer l-a zgâlțâit de două ori pe Nicolae Ceaușescu, pentru a-l cuminți. Era evident că, din punct de vedere ideologic, Maurer împărtășea opiniile lui, însă nu era de acord cu asemenea comportament. Din cauza acestui subiect am pierdut mai mult timp. După aceea, pe drum, Maurer a zis: „Voi trece pe la Ceaușescu, vom lua prânzul împreună”. Când acesta urca la el [la Nicolae Ceaușescu – n.n.], cel din urmă a coborât, i-a spus câteva cuvinte și [Ion Gh. Maurer – n.n.] a plecat. Arăta atât de abătut. Secretarul meu l-a însoțit, el i-a zis: „Dumneavoastră plecați acasă, eu nu voi mai prânzi”. Nici pe el nu l-a lăsat să intre la dânsul. Dacă vor fi întrebări, sunt pregătit să vă răspund. Avem și stenograma discuției purtate.

Voce. Totul e limpede.

I. Tsedenbal. În ce privește propunerea lui Jivkov să purtăm o discuție cu Ceaușescu, noi suntem de acord cu ea, însă cel mai corect ar fi să o legăm de ceva. Consider că propunerea tovarășului Brejnev este justă. Să nu fie invitat expres pentru a discuta, ci în contextul unei reuniuni. Neapărat va înainta un punct de vedere distinct în privința oricărei probleme. Va fi mult mai comod să legăm această problemă de ceva anume. De asemenea, împărtășesc și opinia tovarășului Gierek referitoare la extinderea contactelor cu tovarășii români, cu activul de partid. Ar trebui să depunem efort să identificăm forme de interacțiune.

În timpul aniversării noastre de 50 de ani, ambasadorul nostru a avut o întâlnire la București. În timpul acestei întâlniri cineva a ridicat mâna și a declarat: „În România nu există cărți despre țara voastră. Nu ni se spune adevărul, în general nu există cărți despre țările socialiste”. Aceasta a avut loc la miting. Până România nu a devenit a doua Iugoslavie, ar trebui să identificăm o formulă prin intermediul căreia să ne planificăm acțiunile. În timpul discuției cu un reprezentant al M.A.E.-ului nostru, ambasadorul român nu a menționat nimic despre cooperarea dintre țările noastre. În general, el are un comportament inadecvat. Dar în curând va fi demis.

[...]

L. I. Brejnev. [...] Atât noi, cât și voi deținem informații că liderii chinezi desfășoară o activitate energetică îndreptată spre ruperea unor anumite țări din comunitatea

socialistă. Chiar și în raport cu România cu asemenea onoruri și multe, multe alte lucruri, situația se îndreaptă spre strângerea rândurilor. Au pus stăpânire pe ei din punct de vedere ideologic.

[...]

Tovarăși, eu consider că merită să cugetăm în privința celor ce ne-a povestit tovarășul Jivkov. Noi ne vom gândi la aceasta, iată de ce menționez acest fapt. Un pericol deosebit îl reprezintă intenția Beijingului de a crea ceva asemănător cu Înțelegerea din Balcani. Nu a fost întâmplătoare întrebarea mea adresată tovarășului Jivkov. El percepe și cunoaște mai bine acest fapt, de aceea eu cred că făcut lumină în raport cu chestiunea dată. Nu am o soluție acum, însă cred că noi vom lua în calcul acest fapt și vom întreprinde ceva.

[...]

În ce privește problema legată de România. În opinia mea, putem să afirmăm că în activitatea sa subversivă în raport cu noi, Ceaușescu demonstrează mult mai mult decât o simplă lipsă de tact. El desfășoară o activitate intensă îndreptată spre subminarea autorității comunității noastre socialiste. Este limpede că el nu este de acord în mod principal cu prevederile de bază existente care ne leagă în cadrul Tratatului de la Varșovia și în întreaga noastră comunitate economică. A demonstrat acest fapt în raport cu Germania de Vest⁴², apoi a urmat vizita în America⁴³, vizita lui în China, în Mongolia, putem spune că peste tot. Desfășoară această activitate în mod deschis. Într-o oarecare măsură se folosește de faptul că noi avem o atitudine respectuoasă față de el sau că ne comportăm politicos cu el. Aceasta nu înseamnă că ar trebui, pur și simplu, să scoatem din ecuație România. Ar fi cea mai simplă soluție. Ceea ce însă Uniunea Sovietică poate să facă, e să folosească pârghiile economice de care dispune, și, atunci, ține-te bine. Nu e chiar așa de simplu să ocolești Uniunea Sovietică, de altfel cum ar putea România, o țară care nu e nici maritimă și nici nu are acces la ocean, să se folosească doar de căile maritime. Nu există nicio nelămurire în această privință. Dar, se pare că, acesta nu e scopul nostru. Trebuie să încercăm să îl influențăm și să îi aducem la cunoștință situația creată. Cea mai corectă cale e de a-l

⁴² Conducerea de la Moscova nu a acceptat niciodată teza omologilor de la București referitoare la impactul pozitiv al stabilirii relațiilor diplomatice dintre R.S.R. și R.F.G. în ianuarie 1967 asupra detensionării situației din Europa. Dimpotrivă, ei au criticat consecvent fie direct, fie indirect actul conducerii române. Astfel, în 1972, la Praga, unde avea loc sesiunea C.P.C. al Tratatului de la Varșovia, partea sovietică, dar și ceilalți participanți au reiterat vechile declarații în acest sens. L. I. Brejnev, de exemplu, a remarcat abilitatea cu care statele-membre ale Tratatului de la Varșovia luaseră în calcul la timpul potrivit și într-un mod constructiv schimbările pozitive înregistrate în politica promovată de unele state din Europa Occidentală, în special cele din R.F.G. și Franța. S-ar părea la prima vedere că Brejnev se referea și la stabilirea relațiilor diplomatice dintre statul român și R.F.G. în ianuarie 1967, însă acesta a evitat complet să amintească acest fapt. Probabil sovieticii îmbrățișau ideea că refuzul categoric de a aminti despre un eveniment se dovedea mai eficient decât simpla criticare a acestuia. Scopul final urmărit de sovietici era anihilarea politică a actului întreprins de români. Devenea extrem de simplu să treci cu vederea un eveniment despre care nu mai amintește nimeni. De aceea, Brejnev a menționat în acest context doar acordurile semnate în 1970 dintre U.R.S.S. și R.F.G. și cel dintre Polonia și R.F.G., semnat în 1971, RGANI, Fondul nr. 10, inv. nr. 3, dos. nr. 66, f. 9. Se pare că Nicolae Ceaușescu nu a fost luat prin surprindere de această tactică. Liderul român, dimpotrivă, a accentuat ostentativ aportul pozitiv realizat de români în 1967, menționând doar în treacăt impactul U.R.S.S. asupra detensionării încordării din Europa și a celorlalte state din lagărul socialist european, *ibidem*, f. 69-73.

⁴³ L. I. Brejnev se referă la prima vizită întreprinsă de Nicolae Ceaușescu în S.U.A., care a avut loc între 26 și 27 octombrie 1970, în Nicolae Ecobescu (ed.), *op. cit.*, p. 176.

informa într-o manieră tovarășească. Noi deja cunoaștem că e în natura lui Ceaușescu de fi mare erou până în momentul în care lucrurile iau o întorsătură mai gravă și e nevoit să bată în retragere. Vă amintiți cum la Sofia nu ne-a fost frică și nici nu am simțit vreo jenă de a semna documentul fără el⁴⁴. După aceea nici nu a mai venit⁴⁵. Apoi a urmat a doua oară când am zis: „Atunci noi vom semna”. Era la Moscova, iar el a semnat⁴⁶. Apoi a venit la reședință, am discutat și el a ținut un discurs bun. În prezent face jocuri murdare în cadrul C.A.E.R.. Ne-am înțeles cu delegația noastră ca în caz de ceva să acționeze prompt. Le-am sugerat: „Ziceți că pentru câteva luni consfătuirea dată va fi amânată și că următoarea ședință va avea loc la Moscova”. A avut efectul scontat, dimineața a fost de acord și a ținut chiar și un discurs: „Vedeți că atunci când au loc consultări putem cădea de acord asupra oricărui lucru”. Duce o politică josnică, adică aceea de a înainta ceva în speranța că poate va trece, iar eu vă voi demonstra cine sunt eu. Iar când începi să pui presiune, lășitatea iese la suprafață.

Trebuie să calculăm bine în toate direcțiile. De aceea, cel mai probabil, este comodă varianta Tratatului de la Varșovia. Această idee a apărut în timpul discuțiilor de azi⁴⁷.

În primul rând, noi trebuie să discutăm despre problemele militare în mod sistematic, deoarece sunt chestiuni stringente. Poate vor informa despre negocierile cu americanii.

⁴⁴ Este vorba despre Consfătuirea C.P.C. al Tratatului de la Varșovia care a avut loc între 6 și 7 martie 1968, la Sofia. Problema de bază care s-a discutat în cadrul acestei întâlniri a fost proiectul tratatului de neproliferare care urma să fie dezbătut în cadrul Comitetului celor 18. Partea română a refuzat să semneze „Declarația” de susținere a acestui proiect, aceasta fiind semnată de către ceilalți șase membri ai Tratatului de la Varșovia, fără a fi însă un document al organizației în sine. Neproliferarea era un subiect care atingea direct interesele fiecărui stat-membru al Tratatului de la Varșovia, de aceea semnarea „Declarației” de la Sofia nu a fost atât de simplă ca în cazul altor declarații de acest fel, fapt pe care însă L.I. Brejnev nu îl amintește în timpul întâlnirii din august 1971, în RGANI, Fondul nr. 10, inv. nr. 3, dos. nr. 30-33.

⁴⁵ Liderul sovietic se referă la întâlnirile statelor-membre ale Tratatului de la Varșovia care au avut loc în primăvara și vara anului 1968 în contextul evenimentelor legate de „Primăvara de la Praga”. La prima vedere, declarația lui Brejnev, făcută în august 1971, precum că românii „[...] după aceea nici nu a mai venit [...]” înseamnă că reprezentanții R.S.R. au fost invitați, dar nu au dat curs invitației. În realitate, partea română nu a fost invitată la niciuna dintre întâlnirile care au precedat intervenția militară în Cehoslovacia. Logica sovieticilor era simplă, fusese expusă de Brejnev în martie 1968, la Sofia, și se rezuma la simplul fapt că sovieticii nu mai puteau tolera faptul că „în timpul soluționării problemelor ce au o însemnătate vitală pentru statele noastre ne sunt legate mâinile [...] din cauza poziției românilor”, în Ibidem, dos. nr. 33, f. 20.

⁴⁶ Este vorba despre semnarea în cele din urmă de către conducerea română a Declarației „Sarcinile luptei împotriva imperialismului la etapa actuală și unitatea de acțiune a partidelor comuniste și muncitorești, a tuturor forțelor antiimperialiste”, adoptată de către participanții la Consfătuirea internațională a partidelor comuniste și muncitorești ale cărei lucrări s-au desfășurat între 5 și 17 iunie 1969, la Moscova.

⁴⁷ Stenogramele discuțiilor purtate de către membrii Tratatului de la Varșovia în timpul Consfătuirii C.P.C. al acestei organizații, desfășurate la Praga, la 25 și 26 ianuarie 1972, nu consemnează vreun atac direct la adresa politicii externe duse de conducerea de la București. Între impactul negativ al politicii duse de Beijing asupra coeziunii statelor comuniste și luptei cu imperialismul și politica Bucureștiului nu a fost trasată vreo paralelă directă. Cei prezenți, inclusiv sovieticii, s-au limitat doar la aluzii și nu la o confruntare directă cu românii, precum căzuseră de acord în timpul întâlnirii de la Ialta, din august 1971.

În al doilea rând, să abordăm problema pregătirii consfătuirii europene⁴⁸. Asemenea chestiune e tocmai potrivită pentru a fi discutată în cadrul Consiliului Politic Consultativ. Iar noi vom putea la sfârșit sau în timpul discuțiilor să-i spunem tot ce ne deranjează. Nu va fi ceva nou pentru noi. Am considerat că e de datoria noastră să le spunem totul în față în timpul vizitei delegației guvernamentale a României⁴⁹. Le-am zis: „Ascultă, tu dansezi cu Nixon în piață. Tu afirmi că e o acțiune protocolară, iar noi credem că e politică. Ai amânat data de deschidere a Congresului tău pentru a avea posibilitatea să îl primești pe Nixon și să dansezi pe străzi⁵⁰. Maurer a mers în Finlanda și a depus flori la mormântul lui Mannerheim⁵¹, cu toate că ați recunoscut că a fost pentru noi un dușman comun în ultimul război și că adepții lui trăiesc și până în prezent în Helsinki. Tu afirmi că e o acțiune protocolară, iar Kekkonen zice că protocolul nu a prevăzut asemenea acțiune⁵². Ați inventat singuri acest fapt, înseamnă că e vorba de politică”⁵³. Nu a dat vreo replică⁵⁴.

⁴⁸ Într-adevăr, în timpul întâlnirii din ianuarie 1972 a fost semnată „Declarația cu privire la pace, securitate și cooperare în Europa”, în care era sprijinită ideea convocării unei consfătuiri general-europene care urma într-un final să cimenteze *status quo-ul* teritorial și politic conturat după cea de-a doua conflagrație mondială, în RGANI, Fondul nr. 10, inv. nr. 3, dos. nr. 67, f. 4.

⁴⁹ L. I. Brejnev se referă la vizita delegației române la nivel înalt la Moscova, desfășurată la 18 și 19 mai 1970, în Nicolae Ecobescu (ed.), *op. cit.*, p. 159.

⁵⁰ Între 6 și 12 august 1969 și-a desfășurat lucrările Congresul al X-lea al P.C.R., iar vizita președintelui S.U.A., Richard Nixon la București a avut loc la 2 și 3 august 1969. În timpul întâlnirii din 19 mai 1970 dintre Brejnev și Ceaușescu, cel dintâi a explicat că tocmai din cauza că Nixon venise la București a crezut de cuviință să nu participe la Congresul P.C.R. din august 1969, în ANIC, Fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, dosar nr. 19/1970, f. 28-29.

⁵¹ Ion Gh. Maurer, președintele Consiliului de Miniștri al R.S.R., a întreprins o vizită oficială în Finlanda între 31 martie și 5 aprilie 1968, unde a fost primit de către președintele Urho Kekkonen, în Nicolae Ecobescu (ed.), *op. cit.*, p. 103-104.

⁵² În lipsa accesului la vreun document referitor la discuția dintre Urho Kekkonen și oficiali sovietici sau diplomați sovietici acreditați la Helsinki, facem trimitere la discuția dintre A. V. Basov, ambasadorul U.R.S.S. la București, și Kaarlo Veikko Mäkelä, ambasadorul Finlandei la București, din 6 iunie 1968. Diplomatul finlandez i-a comunicat omologului său sovietic că intenția de depune flori la mormântul lui Carl Gustaf Emil Mannerheim a aparținut părții române. După spusele acestuia, Corneliu Mănescu, ministrul Afacerilor Externe al R.S.R., i-a mărturisit că delegația română s-ar fi aflat într-o situație complicată, având în vedere că mormântul mareșalului se afla doar la 20-25 de metri de monumentul soldatului necunoscut, dar și faptul că în așa fel reprezentanții conducerii române au dorit să-și exprime simpatia față de sentimentele naționale ale majorității populației finlandeze care comemora această personalitate, mai ales că până la ei mai fuseseră cazuri când reprezentanții unui partid comunist depuseseră flori la mormântul lui Mannerheim, RGANI, Fondul nr. 5, inv. nr. 60, dos. nr. 342, f. 136. La 7 martie 1969, Erkki Tilikainen, secretar II al ambasadei Finlandei la București, reitiera cele spuse de ambasadorul finlandez în iunie 1968. Acesta le comunica diplomaților sovietici de la București că în protocolul vizitei lui Maurer în Finlanda elaborat de către partea finlandeză nu era prevăzută ceremonia de depunere a florilor la mormântul lui Mannerheim, propunerea a venit pe ultima sută de metri de la partea română, motiv din care nici nu a fost fixată în programul tipărit al vizitei. De asemenea, Tilikainen a mai menționat că propunerea părții române a uimit conducerea finlandeză și a fost pe larg comentată de opinia publică din Finlanda, în Ibidem, Fondul nr. 5, inv. nr. 61, dos. nr. 404, f. 222-223.

⁵³ Documentele păstrate în arhivele de la București confirmă faptul că inițiativa de a depune flori la mormântul lui Mannerheim a aparținut părții române. Inițial, la 14 martie 1967, Corneliu Mănescu îi aduce la cunoștință lui I. Gh. Maurer că ambasadorul R.S.R. la Helsinki considera că, în afară de depunerea unei coroane de flori de către Maurer la mormântul soldatului necunoscut, acțiune care era inclusă în programul vizitei, era binevenită și depunerea unei coroane de flori la mormântul soldaților

În orice caz, noi am spus ce e adevărat. Bineînțeles, pe un om cumsecade adevărul îl face imediat să-și recunoască greșelile, iar pe cel fără scrupule îl stropești în ochi, iar el se preface că plouă. Înțelegeți? Totuși trebuie să spunem adevărul, deoarece adevărul are forță și e de partea noastră.

Consider că toți am căzut de acord și asupra faptului că trebuie să identificăm o formă, poate chiar, în prezent, prin intermediul propagandei verbale să relatăm câte puțin comuniștilor despre poziția adoptată de România. Deoarece comuniștii, dacă nu în prezent, atunci în viitorul apropiat, trebuie să fie la curent cu acest lucru. Ei vor să cunoască adevărul. Nu e corect ca la nivelul Comitetului nostru Central să ne sfiim să le comunicăm comuniștilor noștri adevărata poziție a tovarășilor români. Cel mai probabil că nu e necesar să ațâțăm intenționat antagonismul, dar trebuie să le spunem adevărul. Desigur, putem să menționăm despre tendința noastră de a-i aduce pe calea cea dreaptă pe tovarășii români. În România există comuniști de bună credință, așa cum a menționat și tovarășul Gierek. Există comuniști buni și trebuie să ne folosim de ei pe măsura posibilităților. Cel mai probabil că această activitatea ar putea fi desfășurată pe linia prieteniei româno-sovietice. Acolo avem posibilitatea să vorbim. E de la sine înțeles că angajații ambasadei pot stabili contacte cu anumiți comuniști. Noi le avem deja. La ambasada noastră vin într-o manieră prudentă comuniștii români și ne relatează⁵⁵. Poate că voi, la rândul vostru, aveți asemenea posibilități. Iată de ce și această variantă poate fi acceptabilă.

finlandezi căzuți în războiul din 1877-1878 în luptele de la Plevna, fapt care s-ar bucura de o bună apreciere din partea opiniei publice din Finlanda, în ANIC, Fond C.C. al P.C.R., Secția Cancelarie, dosar nr. 43/1968, f. 29. Propunerea lui Mănescu de a depune flori și la mormântul lui Mannerheim a fost înaintată lui Maurer la 27 martie 1968. Diplomatul român a făcut trimitere la practica locală, potrivit căreia șefii de state și guverne care au vizitat Finlanda au depus coroane de flori atât la mormântul soldatului necunoscut, cât și la cel al lui Mannerheim, care se afla alături, adăugând că tocmai așa procedase și Josip Broz Tito în timpul vizitei sale în Finlanda, în ibidem, Fond C.C. al P.C.R., Secția Cancelarie, dosar nr. 47/1968, f. 9. În opinia noastră, propunerea dată era, de fapt, reacția părții române la întâlnirea din 23 martie 1968 a liderilor statelor-membre ale Tratatului de la Varșovia la Dresda, prima din seria celor care au precedat intervenția militară în Cehoslovacia și la care conducerea română nu a fost invitată.

⁵⁴ În timpul întâlnirii la nivel înalt din 19 mai 1970, Brejnev a criticat dur faptul că Maurer a depus flori la mormântul lui Mannerheim. Liderul sovietic l-a întrebat retoric pe Ceaușescu dacă nu cumva Mannerheim era iubit în România sau Maurer nu știa cine era acesta, în Ibidem, Fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, dosar nr. 19/1970, f. 47-48, 112. Conform stenogramei întocmite de partea română, Ceaușescu nu a comentat în nici un fel reproșurile aduse de Brejnev în privința acțiunilor întreprinse de Maurer în timpul vizitei sale în Finlanda în primăvara anului 1968.

⁵⁵ Elocvente în acest sens sunt discuțiile purtate de către Vasile Malinschi, guvernatorul Băncii Naționale a R.S.R., cu diplomații sovietici acreditați la București.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
<i>„Arhiva”</i>	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde